Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

ÅRSSKRIFT

for gamle og nuværende elever fra

TØNDER STATSSEMINARIUM

ÅRSSKRIFT

FOR GAMLE OG NUVÆRENDE ELEVER FRA
TØNDER STATSSEMINARIUM

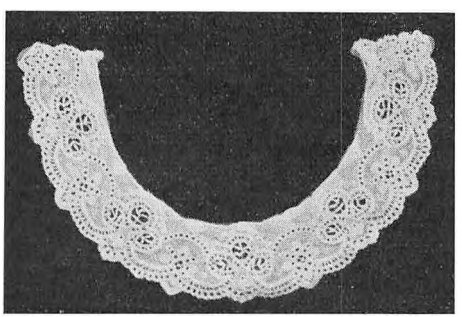

UDGIVET AF
TØNDRINGER-SAMFUNDET
NUMMER 10 · TØNDER 1952

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forstander man det? 3

Asger Nyholm: Cornelius Appel i Tønder 4

Tilbage til naturen! 15

Aage Glenstrup: En nat i maj 16

Stat ret! 21

Ole Olesen og Grum-Schwensen: Om tegneundervisning.

K. E. Christiansen in memoriam 22

Ohne Weib und Gesang 30

Poul Larsen: Tønder friluftsbad 31

Don Adolf fra Juanstrup 35

Werner Christiansen: Provst Balthasar Petersen og Hostrup degnekald 36

N. O. Hermansen: Nederlagets sorte majestæt.

Om Erik Knudsen og hans lyrik 40

Viel Geräusch und wenig Wolle 48

Sig. Schoubye: Om kniplingsindustrien på Tønderegnen 49

Karen Emborg og Kristian Sørensen in memoriam 82

Dimittenderne 1952 83

Tøndringer-Samfundets regnskab 1951-52 84

Meddelelse fra formanden 85

25 års jubilæum 86

Året rundt 87

Vore 25 års jubilarer 88

Th. Lauridsen: Siden sidst 91

Inden for murene 93

Omslagstegning: *J. Grum-Schwensen.*

Tegningerne side 3, 15, 21, 30, 35, 48: *J. Uldall.*

Redaktion: *Th. Lauridsen,* Ranum, og *Sig. Schoubye,* Tønder.

TØNDER BOGTRYKKERI - GUSTAV ROTHE

Forstander man det?

Han higer og søger
i gamle bøger,
i ny protokoller —
hvilken kval det volder!

Asger Nyholm:

Cornelius Appel i Tønder

Cornelius Appel (f. 1821) var lærersøn fra Åbøl i nærheden af Bevtoft. Velstand var der ikke i hans hjem, men sund arbejdsomhed og rationalistisk fromhed. Børnene hjalp med arbejdet hjemme og kom tidligt ud at tjene.

Trods hjemmets små kår lykkedes det Appel at komme på seminariet i Lyngby ved Grenaa, et af de seminarier, der var skabt i den oplysningsbegejstrede rationalismes tid. Dets daværende forstander havde i en årrække været præst i Vesterborg på Lolland, hvor den udmærkede skolemand, biskop P. O. Boisen, drev sit seminarium. Boisen, der stammede fra Emmerlev, var en af den rationalistiske tids mest tiltalende og betydelige skikkelser. I Boisens ånd synes også seminariet i Lyngby at have været ledet.

Da seminarietiden var forbi, var Appel lærer fire forskellige steder, inden han fik sin virksomhed i Tønder: 1841-42 var han i Ribe, 1842-44 i Lovrup, 1844-47 i Løjt Kirkeby og 1847-51 i Baadsbøl i Ballum.

I dette tiår er det, som hans åndelige særpræg tager form, måske mindre ved en modtagelig åbenhed end ved en vis stædig selvhævdelse overfor det, som han finder fremmed for sin natur. Det gælder både hans nationale og hans religiøse udvikling.

Appel havde allerede før sin seminarietid „følt det elektriske Stød af den vågnende Danskhed i Sønderjylland". I sine fire embeder i Nordslesvig oplevede han den tid, hvor dansk national selvbevidsthed for alvor begyndte at gøre sig gældende i landsdelen. Han deltog i det første møde på Skamlingsbanken 1843. Men karakteristisk nok fortæller han, at det først var i Løjt, „at det kom til et stærkere aandeligt og hjerteligt Gennembrud med Hensyn til Folkefølelse og hele min danske Livsudvikling — der var nemlig i Løjt adskilligt Tyskeri, der blev min danske Natur for nærgaaende".

Også i hans religiøse udvikling er der et moment af opposition og selvhævdelse overfor omgivelserne. Det huede ham ikke, da han efter sin konfirmation måtte tjene hos pietistiske bønder.

Ved det rationalistiske seminarium oplevede han en vækkelse. Han har kun oplyst så meget derom, at „de for Troslivet afgørende hinanden modsvarende Kendsgerninger Synd og Naade" fra da af blev „de Poler, hvorom hans kristelige Udvikling senere er foregaaet". Ved læsning af Grundtvigs „Søndagsbog" fik han „et Blik ind over et dejligt Land, som han dog endnu ikke kendte, men som hans Længsel og Hu stod til". I Løjt mødte han megen Herrnhuttisme, men — skriver en af hans biografer — „ved Grundtvigs Verdenshistorie, 1. Del, som han læste i denne Periode, følte han en ligefrem frigørende Virkning". Først i Ballum, „det første Arnested i Sønderjylland for det ved Grundtvig vakte Liv", synes han virkelig at have fundet omgangsfæller med grundtvigsk livssyn. Her gjorde han sig fortrolig med Grundtvigs forfatterskab, og han skrev siden: „det Lidet, jeg er blevet med Hensyn til Danskhed, og overhovedet i aandelig Henseende, det er jeg væsentlig blevet ved det Grundtvigske.... naar jeg efter fattig Lejlighed kan med godt Haab og freidig Fortrøstning virke til folkelig Oplysnings Udbredelse i og udenfor min Skole, da er det atter væsentlig den Grundtvigske Aand og Indflydelse, jeg skylder dette".

Som lærer var Appel den nye tids mand. Han angreb den stærke overbetoning af lærebøger og læremetoder, lektionstabeller og eksamensvæsen. Han syntes, at skolens tilsynsmænd ofte for meget fremhævede dem, der i åndelig henseende var træmænd. Han krævede, at lærere skulle være opvakte, veloplyste, livlige og åndsmuntre mænd med et åbent blik for livet og tilværelsen i det hele. Han skal have været en ypperlig fortæller, og han brugte sangen i sin undervisning, så man i herrnhuttiske kredse påstod, „at det var en fiin Maade, hvorpaa Djævelen havde faaet Indpas i Bodsbøl Skole, idet han havde faaet indført Viser og Sange".

1851 blev Appel ansat som lærer i Tønder.

For at forstå Appels stilling i Tønder må man kende lidt til den nyordning, der var truffet efter krigen 1848-50.

Denne krig var et bittert opgør mellem to uforligelige bestræbelser. Man vilde fra slesvig-holstensk side forene landet mellem Kongeåen og Ejderen med Holsten og dermed gøre det til en del af det tyske forbund. Man vilde fra dansk national-

liberal side forene det med Danmark og for bestandig skille dets sag fra Holsten. Ingen af parterne nåede deres mål. Udenforstående og større magter aftvang os løfte om at lade Slesvig forblive et selvstændigt område knyttet lige nært — og lige løst — til Holsten og til Danmark under den danske konges overhøjhed.

Ad militær og politisk vej havde Danmark ikke nået sit mål. Men man satte sig et andet mål. Sprogligt skulde landet vindes, så enhver kunde se, at det var dansk land. Det er denne tanke, der ligger bag de så omstridte sprogreskripter, som skyldes ministeren for Slesvig, F. F. Tillisch, og især hans departementschef, Th. A. Regenburg, som erklærede sig rede til at danisere hele Angel til Slien og landet til Treja, måske Haddeby med. Man indførte dansk kirke-, skole- og retssprog i det nordlige Slesvig og tilsvarende tysk kirke-, skole- og retssprog i den sydlige del. Men derimellem lagde man så et område, de såkaldte blandede distrikter, der fik en særlig ordning. Det omfattede 48 sogne og strakte sig omtrent fra den nuværende grænse og — bortset fra de vestlige frisiske sogne — ned til en linie på højde med Husum, idet linien dog mod øst gik i lidt nordligere retning, så Angels sydlige trediedel ikke gik med ind i området. I dette område blev der indført vekselvis dansk og tysk gudstjeneste og frit valg af sprog ved kirkelige handlinger. Lignende valgfrihed blev indført for retssprogets vedkommende. I skolerne blev der indført dansk undervisningssprog, men med 4 timers undervisning i tysk om ugen. Tysk privatundervisning blev forbudt.

Denne ordning blev også indført i Tønder. Fra 1851 blev de nye klasser i skolerne undervist på dansk, og dansk sprog skulde så gradvist indføres i de højere klasser, efterhånden som børnene rykkede op. Den danske religionsundervisning skulde „forberedes og fremmes saavidt muligt". Tysk sprog skulde være „en af de væsentligste Undervisningsgjenstande".

Befolkningens daglige omgangssprog var efter samstemmende vidnesbyrd aldeles overvejende dansk. Men byen var af de nordslesvigske købstæder den, der havde „det stærkeste tydske Sind." Skolesproget havde hidtil været tysk, og befolkningen var misfornøjet med den nye ordning. Man indrømmede, at omgangssproget kunde betegnes som dansk, men fandt det nødvendigt, at børnene lærte ordentlig tysk af hensyn til „den stadige og

livlige samfærdsel med Syden, navnlig med de frisiske Districter", og hævdede, at det var kun få, der skriftligt kunde udtrykke sig på dansk, og at korrespondancen væsentlig blev ført på tysk. Da religionsundervisningen altid var givet på tysk, hævdede man, at befolkningen forstod den tyske prædiken bedre end den danske.

Men den tilsynsførende med skolerne, andenpræsten J. M. Dahl, forlangte de nye bestemmelser overholdt. Han hævdede, at man måtte gøre det forførte og vildledte folk klart, at der „er højere Egne og af uendeligt større Betydning end — „de frisiske Districter"; at der er højere Væsener og af uendeligt større Betydning end „Sydens" Studeprangere; og at der derfor er højere Hensyn ved Børnenes Undervisning og Opdragelse at tage, end Hensynet til Frisere og Hamborgere; og at det *alene* er *Modersmaalet*, der formaaer baade „grundigt at læres" og grundigt at stille og styre et Menneskes Hjerte og Øje ret overfor de timelige og evige, de synlige og usynlige Egne og Magter".

Da Appel kom til Tønder i 1851 var der i byen to „elementarskoler", Vesterskolen og Vajsenhusskolen. De underviste børnene indtil konfirmationsalderen. Endvidere var der „rektorskolen", den i 1803 til borgerskole for drenge omdannede latinskole. Endelig var der også en højere pigeskole. Appel blev lærer ved Vajsenhusskolen.

Appel har senere (1897 og 1901) skildret sine første år i Tønder. Det forekom ham en vinkende opgave at indføre dansk sprog i skoler for dansktalende børn. Han fandt sprogordningen „overmaade human og hensynsfuld", og syntes, at sproggrænserne var trukket og sprogordningen truffet „under en ærlig Bestræbelse for at dele retfærdigt og billigt mellem Dansk og Tysk". Han harcellerer over, at de ellers så skikkelige borgerkoner i Tønder korsede sig ved kaffegilderne over danskernes hårdhed, at de kunde nænne at skille dem fra deres „gode tyske Sprog", samtidig med at de også indrømmede, at de selv var skyld i det, da de jo talte dansk.

Der samledes hurtigt en kreds af yngre mænd i forskellige embeder og stillinger, der tog fat med frejdigt mod og ungdommelig varme. „Den tyske Gøgeunge skulde smides ud af Reden og rømme Marken". „Modstanderne saas væsentligt under Oprørets, Trodsens og Løgnens Synspunkt, og der kunde vanskeligt

tages paa dem med Fløjels Handsker, saa meget mindre som hverken Regeringen, Embedsmændene eller Folket i Almindelighed vilde fortrædige Tyskheden paa dennes egen Grund, hvor den havde Naturens Ret paa sin Side".

Med glæde tænkte Appel tilbage på arbejdet i disse år: „Der var Liv og Fart i det danske Arbejde i de første Aar, da Sejersfølelsen bar højt og Arbejdsmarken laa saa vinkende i Haabets skønne Lysspil". Men det var dog med nogen kritik, han senere bedømte disse års arbejde: „Det var i Grunden intet Under, om det skortede os paa den fornødne Tro til Livets store frie Magter, og at vi derfor ikke havde den overlegne Ro og Taalmodighed, det harmløse Højsind og den uforstyrrelige Langmodighed og Overbærelse, som var nødvendig, om det store og herlige Forehavende snart skulde krones med Held. Men der blev ligefuldt sat megen hjærtelig Varme og ungdommelig Begejstring ind paa denne Folkesag, og der stod en vaarskjøn, løfterig Lysning hen over Fremtidsgjerningen og de vinkende Udsigter".

Appel fandt ingen vanskeligheder ved overgangen fra tysk til dansk sprog i skolerne. „Tværtimod: dette var den naturligste Sag af Verden, og i min Skolegjerning og Omgang med Børnene kunde jeg efter faa Dages Forløb i Grunden slet ikke mærke, at det var en tyskledet Skole, jeg nylig havde faaet med at gjøre". Da han i 1864 forlod byen, „var Sprogændringen selvfølgelig helt gjennemført, uden nogensinde at have medført mindste pædagogiske Mislighed".

Senere blev Appel knyttet til seminariet. Dette var fra gammel tid tysksproget. Forstanderen, professor Bahnsen, der iøvrigt var en loyal og kongetro mand, forsvarede det tyske sprogs plads ved seminariet. Man påstod fra dansk side, at der rullede ægte tysk blod i dets årer, at seminaristerne, sålangt man kunde huske tilbage, havde været slesvigholstenske, og at uden dette seminarium vilde det aldrig være kommet så vidt med Tønder by.

Da man nu havde indledet den nye danske sprogpolitik i Mellemslesvig, var det i hvert fald urimeligt at fortsætte med tysk læreruddannelse i Tønder. Man flyttede det tysksprogede seminarium med Bahnsen som leder til Eckernførde, hvor man så skulde uddanne lærere til de tysksprogede egne i det sydligste

Slesvig. I Januar 1858 åbnedes Tønder Seminarium som dansk seminarium med A. Kühnel som forstander.

Appel var på tale som lærer ved seminariet. Det er ikke klart, om man har tænkt sig matematik eller historie og religion som hans fag. Det er heller ikke klart, om ministeriet modsatte sig hans ansættelse, fordi han havde for megen indflydelse på de slesvigske seminarister, eller om Kühnel gennem en samtale med ham om troslæren blev bange for „den frisindede Grundtvigianer". Resultatet blev i hvert fald, at hans virksomhed ved seminariet blev begrænset til skriveundervisningen, som han drev under mottoet: „Hvad der er værd at gøre, er ogsaa værd at gøre godt".

Appel hilste i begyndelsen seminariet og dets nye forstander med glæde og berettede i „Vestslesvigsk Tidende" om begivenheder på seminariet. Men noget nært samarbejde mellem ham og Kühnel var næppe muligt. Kühnel var en national-liberal embedsmand. Appel var den grundtvigske folkeligheds mand. Både religiøst og nationalt var deres indstilling forskellig.

Kühnel var af Martensens højkirkelige skole og krævede grundig indlæring af stoffet i religion. Appels indstilling til dette fag var den, at „det er en grundig Vildfarelse, naar man tror, at Højskolerne ved deres Undervisning kunne sikre Staten kristelige Sjælesørgere, Seminarierne opdrage kristelige Skolelærere og Almueskolerne kristelige Konfirmander".

En del af seminariets elever samledes ofte hos Appel i hans hjem. Til dem hørte den senere frimenighedspræst L. B. Poulsen. Han fremsatte offentlig den kritik mod Kühnel, at han ikke var jævn og folkelig nok, at han i sin religionsundervisning gjorde det for let for sine elever „at blive fri for at blive ubehageligt berørt af Guds Rige og belyst af Lyset i det". Kritikken blev imødegået fra den anden fløj af seminariets elever. De sluttede deres indlæg med at erklære, at „en af Timelærerne bidrager desværre Sit" til at give seminariet dets karakter. Man har L. B. Poulsens ord for, at hermed sigtes til Appel.

I sprogpolitikken fulgte Appel og Kühnel heller ikke samme linie.

Kühnel regnede sprogreskriptet for en bedrift af Frederik 7., ligeså stor som grundloven og som sejren ved Fredericia og Isted. Han opfordrede sine elever til „at trolove deres beskedne Ger-

ning i Skolen med den kongelige Daad, hvormed Frederik 7. har givet Sønderjylland dets Modersmaal tilbage".

Appel stod ikke så hårdt på sprogreskripternes politik. I et senere tilbageblik skrev han (1893): „vi savnede i væsentlige Henseender folkepædagogisk Visdom og Overlegenhed til i den rette Frihedsaand at løse Opgaverne". Et andet sted hedder det (1901): „det varede en god Stund inden jeg blev betænkelig ved den almindelige Fremgangsmaade i Kampen mod Tyskheden og i Arbejdet for at ophjælpe den kuede Danskhed".

Det ser ud til, at det delvis skyldes Søren Kierkegaard, at Appel blev betænkelig. I begyndelsen af 1850'erne rettede Kierkegaard voldsomme angreb mod den officielle kristendom. Dens traditionelle kirkelige handlinger som dåb, konfirmation og altergang stempledes som uanstændigt komediespil. Kravet om Kristi efterfølgelse ind i lidelsen og martyriet fandt Kierkegaard ikke opfyldt i kristenheden, og han erklærede, at „det nye Testamentes Kristendom er ikke til".

Disse angreb gjorde indtryk på Appel. Det kunde synes vanskeligt nok at komme uden om Kierkegaards påstande. Han måtte indrømme, at „Skin uden Kraften er Kirkens værste Pest". Men Grundtvig viste vej for Appel som for så mange andre.

Grundtvig lod sig ikke slå ud af „de gloende Pile", der var udslynget mod den officielle kristendom. Hans svar var et dobbelt.

Grundtvig kaldte det Kierkegaards synd til døden, at han fornægtede menighedens eksistens. Heroverfor satte han sin påstand: Midt iblandt os er Guds rige. For Kristi menighed skabes ikke af mennesker, der følger Kristus ud i martyriet. Den er, hvor mennesker samles om dåb og nadver.

Grundtvig gav Kierkegaard ret i hans kritik af „den Kirke-Komedie, man kun altforlænge har opført". Men i hans øjne bestod komedien deri, at folkekirken ikke gik til „den Sandheds Bekjendelse, at den er ikke Kristi, men Kongens og det danske Folks Kirke". Den burde give så megen åndelig frihed, „saa at ogsaa Søren Kierkegaard kunde være Præst i Folkekirken". Så kunde der tillige blive plads til „Kristi Frimenighed", idet „hverken Sognefolkene tvinges til at have mere med Sognepræsterne at gjøre i deres Saligheds-Sag, end de selv vil, ej heller Præsterne tvinges til enten at sige eller gjøre noget i gudelig Ret-

ning, som strider mod deres Samvittighed eller Overbevisning". Sålænge der var mulighed for at opnå denne frihed, vilde Grundtvig råde præsterne til at blive i folkekirken og ikke hovedkulds træde ud af den.

Med denne provisoriske holdning slog også Appel og hans ligesindede sig foreløbig til tåls. Men det krav om åndelig frihed, som Grundtvig havde rejst, gjorde de til deres, og det var også særlig påkrævet i Slesvig.

Junigrundloven med dens bestemmelser om religionsfrihed gjaldt nemlig ikke i Slesvig. Her skulde alle børn ifølge en forordning af 1832 døbes senest 6 uger efter fødselen. Skolerne skulde danne børnene til retskafne kristne. Præsten måtte ikke konfirmere børnene, før han havde forvisset sig om, at de kunde læse, og at de var vel funderet i deres kristendom. Konfirmationen bestod i en overhøring, som var ligesom en afslutning på skolegangen, og i aflæggelsen af et kirkeligt løfte. Den var forudsætningen for, at man kunde få adgang til nadveren, være fadder og opnå kirkelig vielse. Barnet blev således ført i kirkens ledebånd fra fødselen ind i det borgerlige liv og ind i ægteskabet.

Efter Kierkegaards og Grundtvigs angreb på den officielle kristendoms „forargerlige Komediespil", var det naturligt, at man i redelighedens navn protesterede mod denne ordning. Men det gik ikke stille af. Da Pastor Dahl i en prædiken i Tønder kirke 1855 angreb de „uchristelige og ubarmhjertige Love, som følges i Kirke og Skole", havde det nær kostet ham hans embede.

Særlig vidtrækkende perspektiver fik en række små kirkelige møder, der blev holdt i Tønderegnen 1856-57, hvor Appel, Dahl og den mærkelige lærer Sigfr. Ley, Kolds efterfølger som huslærer hos Knud Knudsen i Forballum, drøftede konfirmationen.

Disse møder førte til, at Ley til et stort kirkeligt møde i Slesvig den 24. juni 1857 anmeldte et foredrag om konfirmationens afskaffelse. Han blev imidlertid standset af mødets leder, pastor Fr. Hammerich, der erklærede, at Ley stod med en kniv i hånden, der vilde såre den danske sag føleligt.

Hvorledes forklares dette?

En offentliggjort erklæring af Ley, Appel og andre viser, hvad Leys tanker om konfirmationen gik ud på. Man vilde dele kon-

firmationen i to skarpt adskilte dele, dels den lovbefalede overhøring, hvor de unge skulde gøre regnskab for, hvad præsten havde lært dem, dels aflæggelsen af løftet, der burde være en aldeles fri sag, som ikke vedkom kongelige forordninger. „Vi indsee, siden Dr. Kierkegaards Optræden, at, hvis Statskirken ikke skal revolutionair omstyrtes, men en Folkekirke udvikle sig af den, da maa Folket ogsaa have Deeltagelse for, at aandelig Frihed kan afløse det paatvungne Væsen, og aabenbar Løgn og Falskhed bortskaffes af Folkets offentlige Gudeligheds Anstalt".

Nu lå det således, at der i 1854 i Tønder havde været uenighed mellem provst Tidemand og pastor Carstens om konfirmationssproget. Carstens vilde betragte konfirmationen som en kirkelig handling, og derfor give forældrene ret til frit at vælge sproget. Tidemand så på konfirmationen som en afslutning på skolegangen, og derfor skulde den være på dansk, da skolesproget var dansk.

Ministeriet havde givet Tidemand medhold. Konfirmationssproget blev dansk. Men oppositionen udnyttede den tvungne danske konfirmation i agitationens tjeneste og kaldte det umenneskeligt, at man således ligefrem tvang forældrene til at blive hjemme den dag, deres børn skulde aflægge det vigtige løfte for alteret.

Det er klart, at når nu Ley krævede adskillelse mellem konfirmationsoverhøringen som en skolesag og konfirmationshandlingen som en kirkelig handling, åbnede han vejen for et tilbagetog i sprogpolitikken. Hvad Ley krævede i Kierkegaards og den religiøse ærligheds navn, det kom i modstrid med, hvad man fra anden side krævede i sprogreskripternes og den nationale interesses navn. Derfor blev Ley afvist i Slesvig.

Men tilbagetoget i sprogpolitikken kom. I 1861 blev det ved et kongeligt patent befalet at adskille de to dele af konfirmationen, og sproget ved den egentlige konfirmationshandling blev gjort valgfrit. Provst Carstens' standpunkt havde sejret. Der var mange, der beklagede denne indrømmelse. Herredsfogeden i Tønder og Højer, kancelliråd Kiær, påstod, at patentet forårsagede religiøse skandaler. Idet tyske forældre krævede deres børn konfirmeret på tysk, betragtede de konfirmationen som en indvielse i partiet (dvs. det slesvig-holstenske).

Men Appel glædede sig over denne udvikling. Og han gik videre. Han ønskede, det skulde stå forældrene frit for, om de vilde lade børnene deltage i skolens danske religionsundervisning, eller om de vilde lade dem undervise privat i religion på det sprog, de ønskede. Han var nu inde på tanker, som han og hans fæller gav udtryk for på et møde i Løgumkloster den 25. april 1861.

På dette møde forsvarede man fra den ene side sprogreskripternes tvangspolitik og hævdede, at hvis man opgav den, vilde det blive muligt for nogle få rigmænd i et sogn at underkue hele sognet ved at tvinge småfolk til at lade deres børn konfirmere på tysk. Og samtidig gik man ind for en fuldstændig indlemmelse af Slesvig i kongeriget, altså hvad man nu kalder: at slette Kongeågrænsen.

Appel og hans fæller gik ind for en anden kurs, den såkaldte „Klosterpolitik".

Appel betragtede Slesvig som noget for sig. Det var som „en voxen Datter, der, ved i sine puur unge Dage at være bleven unddraget Familiens nærmere Omgang, vel har faaet noget Fremmed i Sæder og Adfærd, Tankegang og Talemaade, men som ved at fornye det tidligere Forhold ikkedestomindre finder, at Livet og Tonen i Moderens og Søstrenes Kreds dog er det, der huer hende bedst, ihvorvel hun hverken vil eller kan lade sin vundne Eiendommelighed fare og slaae en Streg over hele sin hidtidige Udvikling". Det var derfor ikke så lige en sag for danske embedsmænd at leve sig sammen med den slesvigske befolkning. De afskedigede slesvigholstenske præster havde ofte været folk, der var født i sognet, talte det danske sprog, som det taltes af folket, selv om præstesproget var tysk; de var fortrolige med egnens sæd og skik, tog ofte en tevandsknægt eller kaffepuns med folk i et gemytligt lag, og det var i det hele lettere for de tyske universitetsuddannede mænd at falde i jævnere folder, end tilfældet var med de danske. Appel kunde derfor ikke uden videre gå med til en fuldstændig indlemmelse af Slesvig i kongeriget.

Og hvad forviklinger der så ellers kunde opstå, så mente Appel, de bedst kunde løses ved større frihed. Han skrev derfor siden, at det var klosterpolitikkens hovedbetragtning, „at det hverken ad den tvingende Forfatningsvej eller ad den herskemyndige Administrationsvej vilde lykkes at vinde tysksindede

eller ligegyldige Sønderjyders Tillid og Tilslutning til deres eget danske Maal og til dansk Liv, Politik og Styrelse i det hele". Det galdt derfor om at indføre en rundelig personlig frihed både i kirke og skole, på tinge og for retten. „Den danske Regering og det danske Folk skulde vise Europa, hvorledes en fribaaren og højsindet Færd ligeoverfor Folk dels af en indbildt og dels af en virkelig fremmed Nationalitet tog sig ud, og hvilke Frugter den kunde bære".

Således fik for Appel også årene i Tønder karakter af en opposition mod omgivelser, som han ikke vilde lade sig rive med af. Han vendte sig fra „den statsmæssige Christendom", som efter hans mening måtte krænke folkelivet i dets inderste væsen. Han vendte sig mod den officielle politik, som efter hans mening med sin „ophidsende og i Reglen fanatiserende Tvangsfærd" ikke formåede „at vinde Folkesindet for Danskheden".

At være „national dansk" bestod efter hans mening i at „leve Folkelivet med", at „være et levende Lem paa det danske Folkelegeme". Den, der skulde vække folkenaturen, måtte selv „være folkelig vaagen".

Men folkeligt arbejde går langsomt frem. Appel og hans fæller fik en forholdsvis kort virketid i Tønder. Med nogen vemod så han siden tilbage på disse år: „det maa siges, at vor Virksomhed kun har efterladt sig faa kendelige Spor i selve Byen og dens nærmeste Omegn, navnlig hvad det aandelige Liv angaar".

Da krigen kom i 1864, fik Appel nogle strenge måneder. Efter Dannevirkes rømning — og en uge efter, at hans hustru havde født et barn — blev hans ruder slået ud ved nogle tysksindedes optøjer. Senere kom en tysk gendarm og forbød børnene i hans skole at møde under hans timer. Tilsidst fik han afsked som lærer.

Han forlod byen, men lagde også under det tyske herredømme sit arbejde i Nordslesvig. Han slog sig ned i Rødding, hvor han virkede til 1889, dels ved højskolearbejde og dels (fra 1874) som frimenighedspræst.

Tilbage til naturen!

Norges vandfald, blomsters mængde,
myg dernæst de sem'er trængte.
Tibet, fluer, kvartsens lød.
(Hirsholms isobarer selv han nød).

Aage Glenstrup:

En nat i maj ...

Det er midt i maj. Vækkeuret kimer, netop da jeg sover allerbedst — jo det er klokken halv fire, at første seminarieklasse og jeg har aftalt at mødes ved seminariet for at høre fuglestemmer. Bare de nu møder — både elever og fugle —, det er halvmørkt endnu. Nå! jeg skal jo møde; altså ud af fjerene, tøjet på, et kort besøg i spisekammeret og så henad Carstensgade i skarpt trav. Gadelyset brænder til ingen nytte, for gaden er mennesketom. Da jeg kommer til seminariet, er klokken fem minutter i halv; en lille flok er forsamlet under hængebøgen, så jeg kommer da ikke til at gå alene. Hvor er der dog stille på denne tid af døgnet. Alle bygningerne tegner deres mørke silhouet mod den lyse nattehimmel. På Helligåndshuset ruger storkemor over sin hemmelighed, medens storkefar majestætisk holder vagt på rygningen kun hvilende på det ene ben og med næbbet mellem halsfjerene. Fra indgangen til festsalsbygningen høres svalekvidder, og fra forstanderhaven gærdesmutteslag, mens ovre fra anlægget toner pirolens fløjt. I løbet af ti minutter er alle fra første mødt. — Hvis forstanderen engang skulle få klager over mødeprocenten til timen 7.20, vil jeg anbefale at begynde klokken 3.30, for da har jeg erfaring for at alle møder!

Vor fuglenattur begynder i anlægget, der er en pryd for Tønder by, smukt anlagt og særdeles velholdt. Ved indgangen står et skilt med de manende ord: „Al færdsel i anlægget fra solnedgang til solopgang er forbudt", og på dette skilt har en *bogfinkehan* anbragt sig. Bogfinken er den sidste fugl, der vågner om morgenen, så vurderet med fuglemål er vi altså sent på færde! Og sidder den ikke nok så kækt der og holder os til bedste! Den synger: „Si, si, si, du har skiv' bihn", og ved gentagelse lyder det, som om den endda har den frækhed at synge: „de', de', de', ka' jæ' si', li' så tit de' ska' vær'". Det er ganske vist ikke noget, den selv har fundet på; det er med skam at melde dens far, der har lært den de skarnstreger. I virkeligheden synger fuglehannen dog ikke for os, heller ikke for konen, men for at

holde andre hanner af samme art på afstand. Den fortæller, at her bor den, her er dens kongerige, og ingen andre hanner af samme art skal ustraffet få lov til at trænge ind på dens territorium.

Fra en trætop i nærheden lyder *løvsangerens* fine, vemodige sang, kun otte til ni toner, der bliver længere, dybere og svagere for tilsidst helt at dø hen. Dens smukke, bløde sang står i grel modsætning til bogfinkens hårde gjaldende slag. Fra buskene på den anden side af søen hører vi nu *havesangerens* smukke, klare toner, et fortsat væld, der minder om en rislende skovbæk, og nu lyder samme sted fra *gærdesmuttens* friske, smeldende fanfare. Den lille Don Juan er åbenbart i færd med at lokke en ny kvinde i sit garn, efter at den første er vel anbragt i en lun rede. Dens slagsang, som den har lært af sin far, minder lidt om en gammeldags spilledåse.

I buskene ved vor side klaprer *gærdesangeren* energisk sit „klip, klip, klip, klip"; denne fugl er i de sidste år blevet almindelig i Tønderhaver. Så lyder fra anlæggets højeste træer *pirolens* klangfulde fløjt, og snart efter svarer en anden pirol fra seminariets park.

Vi går nu stille ind i anlæggets bageste del, hvor rødæl og birk danner en højstammet skov. Bogfinkernes, løvsangernes, en enkelt gærdesmuttes sang samt *musvittens* kalderåb: „pink, pink" toner os imøde, og mellem disse høres pludselig *rødstjertens*: „iib, tæk-tæk-tæk, deluih". Denne nydelige lille fugl er som gærdesangeren blevet almindelig i Tønders haver i de sidste par år.

Men hvad er det nu? Det er minsandten *skovsangeren*, der i år har fundet vej hertil! Dens sang er ikke til at tage fejl af, det lyder som en tokrone, der snurrer til ro i et blikvandfad: „ipp-sipp-sipp-sipp-sipp-sirrrr". Denne fugl hører til i højstammet bøgeskov længere østpå og plejer ikke at høres i Tønder!

Vi går nu op til kanten af den gamle å bagest i anlægget, hvor *sivsangeren* sidder gemt mellem tagrørene og triller hele døgnet rundt. Fra haverne på Provst Petersens Vej høres *solsorte*fløjt og *stære*kvidder, og over vore hoveder høres de skarpe vingesmeld af en lettende *ringdue*. På vejen tilbage gennem anlægget beundrer vi den lille gærdesmutte, der med sin stumpede hale lige i vejret smutter om mellem buskene. At en fugl med en vægt

af kun 8-9 gram kan have så kraftig en stemme, en sådan vitalitet, er næsten ufatteligt!

Turen i anlægget slutter med mestersangeren fremfor alle andre: *gulbugen* eller bastardnattergalen, karakterfuglen for vestjydske haver. Det skyldes udelukkende H. C. Andersen, at nattergalen er blevet berømt, dens dybe kluk høres i øvrigt også fra år til andet i Tønder, men lad blot øboere og østjyder beholde den fugl, vi her i vestjylland har gulbugen! Man bliver aldrig træt af at lytte til denne dygtige sanger, aldrig det samme, altid nyt, men hvert nyt motiv gentages flere gange, inden den begynder på et nyt. Kan den ikke i skyndingen selv komponere et nyt motiv, efterligner den andre fugle, den er en glimrende imitator. Gulbugen er almindelig i Tønders haver, men er vist aftaget lidt i antal de sidste par år. Den var magister Rahrs yndlingsfugl.

Vi står et øjeblik stille på broen over Vidåen, det kønneste sted i Tønder. Udsigten herfra ned mod Bachmanns vandmølle, mod jernbanebroen, mellem træerne på diget ud over engene ved Korntved er uden lige i Danmark. Seminariet spejler sig klart i Vidåen, kun hvor en svane i raske sæt skyder sig frem gennem vandet, får dønningerne herfra seminariet til at skælve. Solen er nu ved at stå op, østhimlen er allerede oplyst af flammeskær; ude over engene ser vi køerne som røde klatter i det dugvåde græs; en af køerne rejser sig op og brøler; vi hører i det fjerne en *gøg* kukke, men ellers er der intet, der bryder stilheden; alt ånder fred og ro.

På stien langs Vidåen hen mod skolehaven står vi stille og lytter til *sangdroslens* slag. Den synger vel ikke så tonerent som solsorten, men har dog en imponerende fylde og kraft i sangen. Den gentager altid sine motiver, — undertiden taler den jydsk: „Edith, Edith, Edith, det vil a et, det vil a et, det vil a et, det ve' a godt, det ve' a godt, det ve' a godt", og undertiden udtrykker den bedre sine følelser på engelsk: „Kiss her, kiss her, do it, do it, be quick, be quick; that was neat, that was neat; that will do!". I et birketræ i apotekerhaven sidder en *rødkælk* og fløjter sine høje fine toner, nogle af dem noget knirkende som når man gnider med en korkprop på en glasflaske. Her i forårstiden er det udelukkende hannen, der synger, men når engang børnene er fra hånden, synger hunnen også. I december og januar er rødkælken

og gærdesmutten ene om at musicere; da er begge meget tillidsfulde og søger ind i udhusene, ja en vinter sad der en skønne dag en rødkælk på tuden af kaffekanden i vort køkken, derfra fløj den ind i stuerne for at undersøge disse!

Blot et par skridt videre stopper vi atter: lige over vore hoveder gnider en gulbug på sin violin; dens gule bug og orange gab belyses af solen, der netop nu kigger op over horisonten; ovre fra anlægget høres en ringdues kurren.

På telefontråden ved banelinjen sidder en *gulspurv* og tæller til syv: „di-di-di-di-di-di-dyh", og i det store spættehakkede poppeltræ synger en *grønirisk* sit sørgmodige „tryih-tyllyllylly-ti-ti-ti". Idet vi går over Vidåbroen skyder en azurblå fugl lynhurtigt som en pil lavt hen over vandoverfladen; det var *isfuglen*, vi fik et glimt af, den holder til på strækningen herfra til seminariet. Inden vi går videre ad Provst Petersens Vej, betragter vi to *hvide vipstjerte*, der med vippende haler løber rundt mellem jernbanesvellerne og søger efter føde.

Vi trænger nu til lidt varme i kroppen og sætter det lange ben foran, idet vi traver ud ad Carstensgade til kirkegården. På næsten hvert hus sidder der *alliker* på skorstenen, altid parvis som nyforlovede; selv når de flyver i flok, følges de ad to og to. Alliken er Tønders nationalfugl, og dens kælne „kiav-kiav" hører man overalt. På kirkegården ser vi solsortene tavse søge efter orme, og vi hører sangen af gulbug, løvsanger, bogfinke, gulspurv, havesanger, gærdesanger og grønirisk; af nye arter finder vi tornirisk, tornsanger, fuglekonge og fasan. Både han og hun af *tornirisk* kan synge en lille sørgmodig sang: „gige-gige-lyidyh-djip-djip". *Tornsangeren* sidder og pludrer med sig selv: „dididoidida". I granbevoksningen på den nye kirkegård lytter vi efter *fuglekongens* musefine piben og forskrækkes pludselig af det brummende vingesus og flæbende skrig fra en opflyvende *fasan*.

Vi går nu atter til for at holde varmen, men stopper på Dragonvej for at høre den lille *gransanger*, den simpleste af vore ægte sangere, hvis to toner „djip-djap" kommer i en ejendommelig hakkende rytme.

Det åbne stykke til Tved Plantage byder på *sanglærke*, *vibe*, *krage*, *bynkefugl* og *bomlærke*. Vi forsøger at få øje på lærken, der hænger som et lille fnug højt tilvejrs. Lærken er vor talrigste

fugleart og vor flittigste sanger, den begynder kl. 2 og holder ikke op før klokken 23. Måske er vor lærke her nu ved at slå danmarksrekorden for varigheden af en enkelt sangperiode sat af en lærke i Grindsted, der sang 72 minutter uden pause! Bynkefuglen fremdrager sin simple sang: „giv-giv-dy, giv-dittele" fra toppen af en hegnspæl, mens bomlærkeparret som tribune har valgt telefontråden, hvorfra de klirrer deres „tik-tik-tik-virrr". Tved plantage byder kun på en ny fugleart: det er den lille luftakrobat *skovpiberen*, der fra toppen af et birketræ med løftede vinger og spredte halefjer lader sig falde ned i græsset, mens den synger: „sisisi-visvisvis- bezi bezi bezi- sia sia sia". Iøvrigt hører vi i plantagen pirol, løvsanger, gærdesmutte, gulbug, tornirisk og grønirisk.

På Tved Plantagevej stopper vi et øjeblik for at høre tornsangeren pludre, og i Strucks Allé noterer vi allike, gråspurv, *skovspurv*, *toplærke*, grønirisk og landsvale, så en optælling viser, at vi i løbet af de tre timer, turen har varet, har set eller hørt i alt 37 fuglearter. Vi går om ad Allégade for at høre pirolen i Jordlovsudvalgets have, her holdt sidste år en tyrkerdue til et par uger, og vi kigger op til Tønders andet storkepar på tagryggen ved gartner Lange.

Nu er klokken på vej til 7, og byen er ved at vågne. Vi glæder os til morgenkaffen, som vi for engangs skyld har fortjent! — Jeg tager varme rundstykker med hjem og tænker iøvrigt med malice på, at det heldigvis ikke er mig, der skal have første seminarieklasse i sidste time — da får vist adskillige svært ved at holde øjnene åbne!

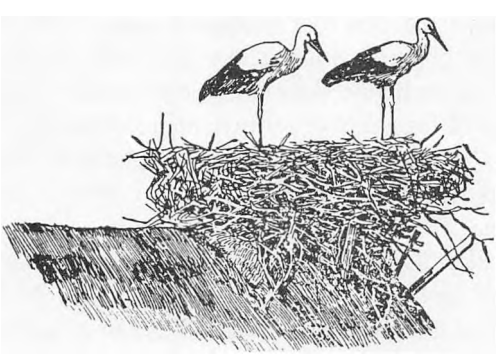

Stat ret!

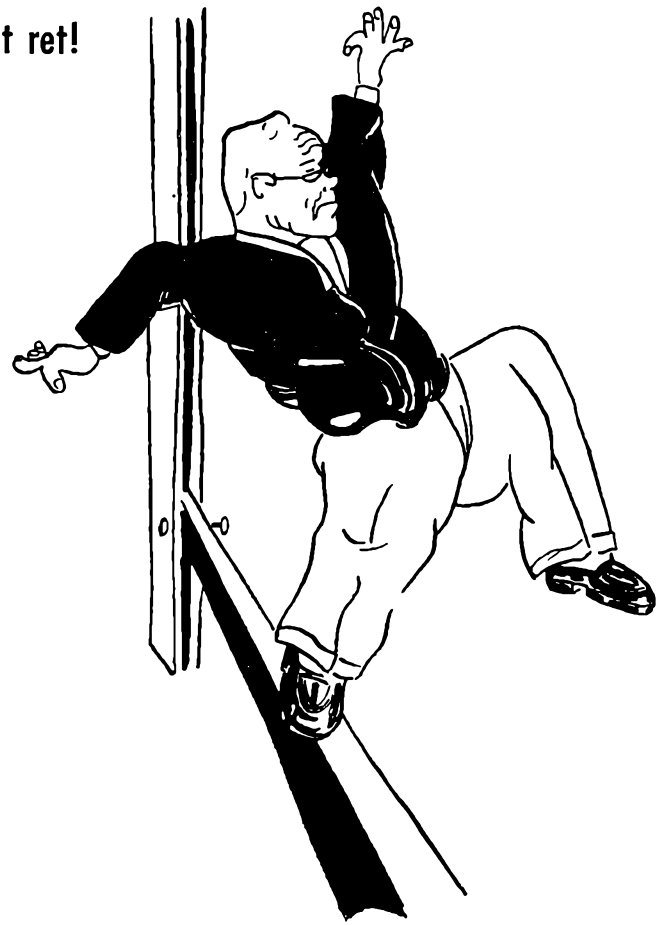

Hos Frede der siges at mangle en bog,
lad os få fred, send ham den dog!

Da „Drengegymnastik" er udsolgt, er jeg kommet til at mangle en del eksemplarer til undervisningsøvelse.

Skulle der være nogle, der har heftet, men ikke har brug for det, vil jeg meget gerne købe det tilbage til samme pris, som det i sin tid kostede. Det er kun selve heftet, jeg er interesseret i, ikke etui og særtryk. Det kan sendes som tryksag for 12 øre.

På forhånd tak! *Frede Hansen, Østergade 2, Tønder.*

OM TEGNEUNDERVISNING

K. E. Christiansen in memoriam

Den 8. og 9. november afholdtes den traditionelle efterårsudstilling af fritidsmalernes arbejder, en udstilling, der mødes med stadig større interesse fra seminariets og byens side. Denne udstilling blev i sin tid startet på initiativ af seminariets tegnelærer K. E. Christiansen, der stadig har arbejdet med iver for at opretholde og øge interessen for udstillingen såvel hos udstillere som hos publikum. Grunden til at et så forholdsvis stort antal af seminariets elever i årenes løb har udstillet resultatet af deres fritidsarbejde med tegning og maleri skyldes ikke mindst seminarielærer Christiansens udbytterige og inspirerende undervisning. — Netop i dag fik vi meddelelse om lærer Christiansens død. Både øvelsesskolen og seminariet har lidt et stort tab. Selv de af os, der kun har kendt ham så kort tid,

Grum-Schwensen: Træsnit fra udstillingens plakat. Sct. Lucas, malernes skytshelgen.

var kommet til at holde af ham både for hans pædagogiske og faglige indsigts skyld og — allermest — for hans store menneskelighed. Vi vil savne ham.

Vi vil her løseligt forsøge at fremstille nogle af de synspunkter, der lå til grund for Christiansens tegneundervisning. Det, der danner basis for en udstilling som fritidsmalernes, er vel først og fremmest tegneundervisningen i folkeskolen, hvor den bevidste tegneinteresse bør grundlægges. Desværre er mange af os tværtimod blevet hæmmet af en tegneundervisning, der ikke satte sig et mål udover ordenssans og nøjagtighed. Børnenes tegning i folkeskolens yngste klasser skal være en naturlig fortsættelse af deres udtryksformer i tegning fra før skolealderen. Gennem folkeskolens klasser skal de have lejlighed til at gennemprøve forskellige materialer og deres muligheder, til så vidt muligt selv at opdage de problemer, der naturligt opstår i forbindelse med udviklingen af deres synsverden, idet læreren må stille opgaverne sådan, at arbejdet aldrig mister det lystbetonede præg. Gennemføres dette, vil resultatet være en større trang til skønhed og kvalitet i de daglige omgivelser, f. eks. i hjem og på arbejdsplads. Man forstår vel aldrig et problem til bunds, før man selv har arbejdet med det.

K. E. Christiansen: Sorgager, det gamle Ballum-sagn. 60×98 (privateje).

K. E. Christiansen: Huse ved Blaavand. 61×69

(Christiansens sidste arbejde)

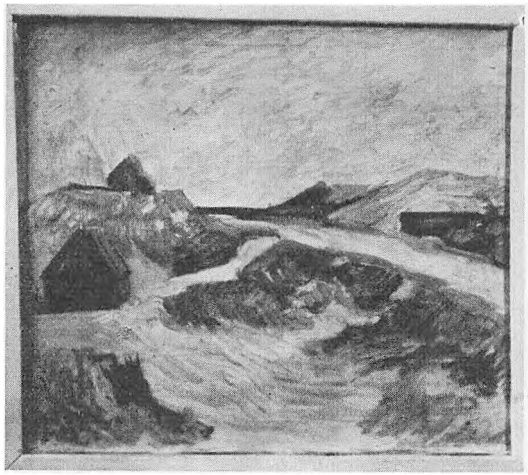

Det er på baggrund af folkeskolens tegneundervisning og dens mål, vi må betragte undervisningen i tegning på seminarierne. For så vidt er problemerne altså de samme. Undervisningen må give seminarieeleverne forståelse af tegningens pædagogik, dens praktiske anvendelighed og dens kulturelle betydning. I forbindelse med det sidstnævnte kunne der passende slås til lyd for, at der gives en kortfattet undervisning i kunsthistorie, vel nærmest i form af en oversigt med kød på, d. v. s. illustreret med billedmateriale fra de forskellige kulturperioder. Dette ville naturligvis medføre en udvidelse af tegnetimernes antal, så faget kommer på linie med de øvrige fag, (UNESCO's tegnelærermøde i Bristol 1951).

Eleverne skal have et personligt, grundigt kendskab til de forskellige materialer, der arbejdes med i folkeskolen.

Men tegning skal i seminarierne ikke alene drives med henblik på at uddanne tegnelærere. Ligeså vigtigt, måske vigtigere, er det, at alle lærere bliver fag-illustratorer. Ligegyldigt hvilket fag i folkeskolen, der er tale om, kan man med stort udbytte anvende tegning som illustration til de gennemgåede emner. Især i særklasserne er det af stor vigtighed, at tegning anvendes som anskuelsesmiddel, idet børnenes interesse lettere fanges, og mange af børnene lettere tilegner sig stoffet gennem det visuelle billede. En virkelig træning i tavletegning, gerne med hensyntagen til de

Holger Henriksen S 4:
Landskab. 24×30

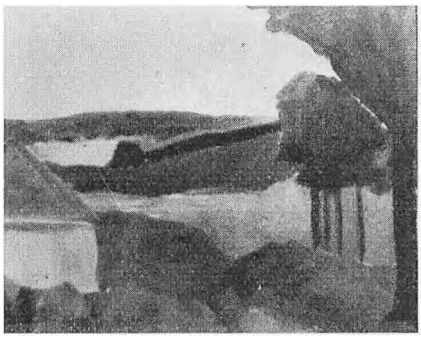

enkelte fags metodik, er følgelig en uhyre vigtig del af seminariets undervisning.

For den praktiske anvendelse, som tegning får for den vordende lærer, må man ikke glemme den personlige glæde og udvikling, som det produktivt skabende arbejde kan have for de enkelte. Derfor må de voksnes arbejde med tegning ligesom hos børnene være lystbetonet. Men med den forskel, at mens „det sjove" hos børnene tildels ligger i en ubevidst leg med materialerne, en instinktiv glæde, ved at tumle og rode med alle mulige ting, skulle det gerne for den voksne efterhånden blive en bevidst leg, sådan at det ikke er rent tilfældigt, man smører nogle farver rundt mellem hinanden eller anbringer nogle streger her og der på papiret, men at denne „skaben" bliver en forstandsmæssig tumlen med visse problemer. Ellers bliver der nemlig ikke tale om nogen udvikling for den enkelte og nok heller ikke megen glæde ved det i det lange løb; for voksnes leg skal jo gerne være intellektuel for ikke hurtigt at virke kedsommelig.

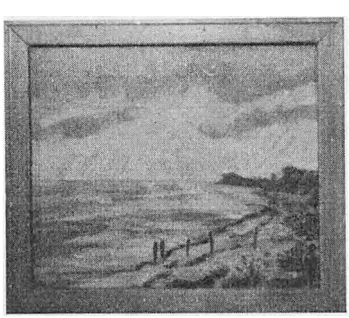

Erling Brahm, skoleinspektør:
Sommermorgen,
Fynshav. 36×42

Niels Møller, dr. phil.: Klinten i sydenden af Blommenskobbel. Set mod nord, formiddagssol. 60×53

Det må her påpeges, at det ligeså lidt som for børneskolens vedkommende er meningen at uddanne de vordende lærere til kunstnere.

Christiansens metodik har gennem årene vist sin værdi. Den plads, tegning har i den daglige praktik, når Tønder-seminarister tager aktivt del i undervisningen i øvelsesskolen eller rundt omkring i vikarstillinger og senere som uddannede lærere, den interesse for faget, der præger Christiansens elever og hele omgangskreds blandt kolleger, og blandt andet hvert år giver sig udslag i en seværdig udstilling af fritidsmaleres arbejder, er fakta, der

B. A. Jensen, S 3: Majdalen. 39×51

B. A. Jensen: Krigerhoved. Ubrændt ler. H. 13

Ole Olesen, SSt: Buste af min mor. Gips. H. 19

Dagny Larsen, SSt: Judas. Moseeg. H. 19

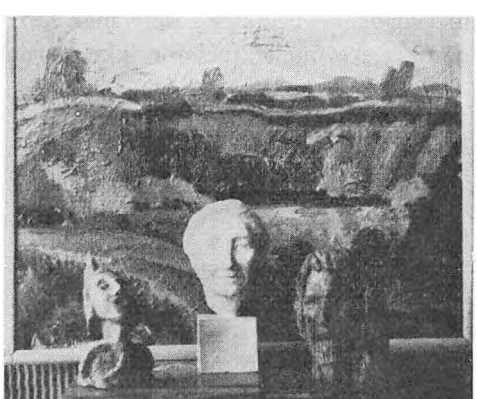

ikke kan fornægtes. Et resultat så klart af nye synspunkters indpas i tegneundervisningen kan kun en personlighed opvise som afslutning på en livsopgave.

Fritidsmaleriet havde en stor plads i Christiansens tilværelse, og med billeder fra dette års udstilling, der blev den sidste for et menneske, hvis inspiration for fremtiden må undværes, håber vi at give et indtryk af seminarielærer K. E. Christiansens eftermæle i seminariets historie.

Grum-Schwensen, SSt: Buste. Brændt ler med ornamentik i guld. H. 40

Ole Olesen, SSt: Buste. Moseeg. H. 19

Grum-Schwensen, SSt: Udkast til skulptur. Brændt ler. H. 30

Karl-Edvard Christiansen

født 6. juli 1895 i Vemmenæs på Tåsinge. Søn af skibsinspektør C. Christiansen, Svendborg. Realeksamen fra Hesselager Realskole. Lærereksamen fra Skaarup 1917. Efter et kort vikariat i Hjulby og Nyborg ansat ved Esbjerg kommunale skolevæsen i 20 år. Årskursus i gymnastik og svømning 1918. Statens tegnelærerkursus 1922-1923-1925. Begyndte at male 1923. Elev gennem flere år hos maleren Niels Holbak i Esbjerg. I 1931-32 årskursus i tysk og matematik, samtidig privatkursus hos maleren P. C. Hansen i maling og tegning. 1935-43 tegnelærer ved Ribe seminarium. Fra 1940 lærer ved øvelsesskolen og seminariet i Tønder. 1943 kursus i mundaflæsning og undervisning af læseretarderede. Desuden deltaget i flerårige kursus i tegning og maling. Startede fritidsmalernes udstilling på seminariet i 1946.

Udgivet bog om tegneundervisning (oplag 1939 og 1945), foruden talrige artikler i aviser og fagskrifter. — K. E. Christiansen efterlod et ufuldendt manuskript til en bog om tegneundervisning.

Gift 3. juni 1922 med Inger Chr. f. Thomsen, Esbjerg, og efterlader ved sin død 17. november 1952 foruden hustru en søn, Herluf Chr., dimitteret fra Tønder seminarium 1950, lærer i Birkerød, og en datter Erna Margrethe Chr., student fra Tønder statsskole 1952.

Ohne Weib und Gesang.

Vergnügt bald Herr Krüger nach Hause geht;
og blir det i aften lidt reichlich spät,
han griber voll Wonne efter tasken (sin)
med Nietzsche, Schopenhauer og . . . Hölderlin.

Poul Larsen:

Tønder friluftsbad

Naturvidenskabelige ekspeditioner, spadsereture i ensomhed og eventuelt i måneskin, og almindeligt-borgerligt-søndageftermiddagsfriluftsliv er her i marskbyen ofte blevet heldigt afviklet ud ad Sommerdiget.

Samme vej tog også svømmesportens entusiaster. De kom dog kun nogle få meter ud ad diget. Så drejede de fra over en spinkel bro, der ikke er mere, til øen med badehusene.

Fra broen var der for øvrigt, når månen stod dejlig og fuld mod øst, og man selv hævet nogle få meter over jordsmonnet, — i denne egn med en følelse af at være løftet —, et betagende natursceneri: månelysets gyldne stribe i det glitrende vand, fugleskrig, vindens og vandets tale:

„Gråligthvide tågesøer
med gårde og huse
som sorte øer."

Dette her skulle dreje sig om vandet: uegnet som drikkevand, sundhedsfarligt at bade i. Jeg husker ikke længere, hvor mange og hvilke enheder inden for bakteriekulturen på hvor små enheder vand; men bakterieindholdet var så stort, fastslået af stadsdyrlægen ved analyser på forskellige årstider og derfor under forskellige temperaturforhold, at det fremkaldte badeforbud fra myndighedernes side.

Her har mange Tønder-drenge lært at svømme og aflagt deres svømmeprøver, — jeg også. Blev man modstandsdygtig af den intimere omgang med småkrybet, og var det derfor, at så mange holdtes skadesløse?

Men hygiejnisk i moderne forstand var det ikke. Man svømmede imellem mange ting, hvoraf jeg særlig mindes et slimet kattelig i ret opløst tilstand.

Mange skolebørn er vandret over broen, — og kommet over på øen er pigerne gået til venstre, drengene til højre, kønnenes adskillelse.

Meget er nu brudt ned.

Badehusene og bademesterens mindre bygning er det, broen er fjernet, øen igen ø, og fuglene har fået fred, hvis de vil være der, svanerne og ænderne.

De sidste år, denne kommunale foranstaltning blev opretholdt, undlod man at komme der med skolebørn til obligatorisk svømmeundervisning. Det var temmelig håbløst, og med begyndere fandt man risikoen for stor. Løbebroerne var væk, vandet i Galgestrømmen uddybet til 2-3 m, mens Vidåens løb stadig var fra 20-50 cm i dybden, alt efter årstidens vandstand.

Uddybningen af Galgestrømmen var begrundet i sidste store oversvømmelse (1947?), hvor en del af byen blev sat under vand. For at hindre gentagelse er det nordlige dige gjort bredere og især højere — en ny spadseresti — så højt, at det til enhver tid er noget højere end det sydlige. Ved næste oversvømmelse er det meningen, at det overflødige vand skal gå over diget mod syd, så det kun bliver dem, der bor på de lave strækninger uden for byen, samt deres habengut, der kommer ud at svømme. Måske vil det gå sådan; men måske vil vandet gå gennem digerne, følgende rotte- og musegange, eller søge andre svage steder. Det er ikke til at forudse. Man har søgt at sikre sig; men det er strengt for dem, det i givet fald går ud over; for myndighederne kan vel som sidst placere sig under force majeure.

Badeanstalten og broen led så hårdt under forårets voldsomme opbrud, at byrådet fandt ud af, at noget måtte der gøres. Man bevilgede 15 000 kr. til flytning fra øen over på Sommerdiget, uddybning af Vidåen, eventuel støbning af et slags bassin, der ikke blev sandet til omgående m. m.

Under disse overvejelser og under indtryk af rapporter om vandets beskaffenhed kom der forslag i byrådet om, at man tog fat på et af de beredskabsarbejder, der var blevet udarbejdet under krigen til imødegåelse af den store arbejdsløshed, de fleste ventede ville indtræffe ved krigens ophør.

„Sidder man og sover i bade- og sportsudvalget?" spurgte forslagstilleren. Udvalget sad i hvert fald, og det tog tanken op: beskæftigelsesforanstaltning, de ringe og sundhedsfarlige badeforhold.

Placeringen af et friluftsbad var der ikke fuld enighed om. Nogle mente, at det burde ligge i trekanten mellem den østgående

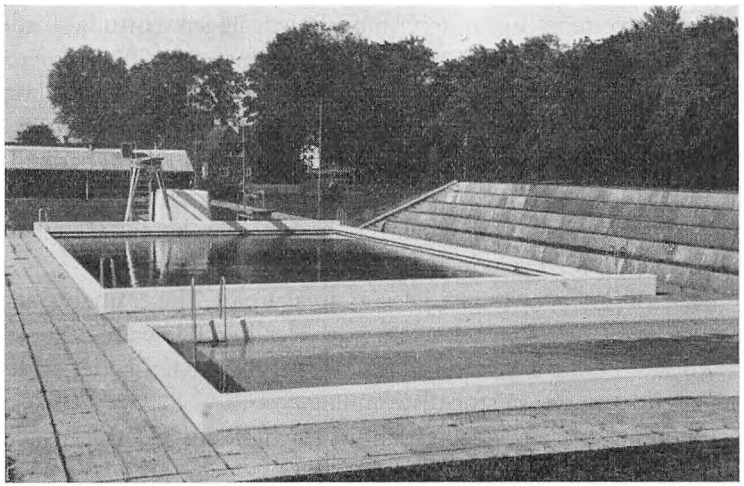

banelinie og Sommerdiget, andre, hvor det nu ligger, så man kan altså se, hvilket synspunkt der sejrede.

Men man må anerkende mindretallets argumenter: traditionen, og den nære kontakt med vesteregnens natur. *Dens* fremherskende karaktertræk er det flade land, den høje himmel og blæsten. Norden- og vestenvinden og alle mellemliggende vinde brydes af byen, af Sønder-allé og dennes høje træer, og bagved findes læ! Det har enhver erfaret, der under en kraftig nordvestenstorm har gået på den lavtliggende smalle vej, der går parallelt med Borgerdiget, og det vidste tennisspillerne, der altid har haft deres baner hernede sydøst for byen.

Arealet mellem Sønderbro og broerne over Vidåen ved seminariet langs med denne vej er derfor erhvervet til et storstilet idrætsanlæg — projektet er udarbejdet af arkitekterne Chr. Ostenfeld og W. Jønson, — hvoraf første led, friluftsbadet nu er udført og har været i drift i to sæsoner.

Nogle facts:

Et svømmebassin med 1 m og 3 m fjedrende vipper, 25 m × 12,5 m vandspejl, 3,10 m — 2,90 m dybt i en længde af 12,35 m og 1,35 m — 0,90 m dybt i en længde af 11,10 m med en overgang, hvor bunden stiger, på 1,55 m. Vandvolumen 605 m^3.

Et undervisningsbassin 6,0 m × 12,5 m vandspejl, 90 cm til 135 cm dybt, og endelig et soppebassin for de helt små.

Langs svømme- og undervisningsbassin ligger den udgravede jord som en trappeformet tribune, der kan tage 600-800 tilskuere.

Vandet (vandværksvand) cirkulerer gennem et filteranlæg, hvor det renses og tilsættes bakteriedræbende kemikalier.

Omklædningsbygningen har en kapacitet på 200-400 badende og er udstyret med bad, brusebad med varmt vand. Til en ordentlig forberedelse af svømningen hører sæbeafvaskning, sådan må jeg vist nøjes med at udtrykke det.

Man vil forstå, at størstedelen af arealet på 1,2 ha er ubebygget, og det ligger hen som grønt område. Her kan der være 400-600 mennesker, uden at pladsen føles overbefolket. Med badet er det noget andet under så stor tilstrømning.

Økonomisk ser tingene sådan ud for beskæftigelsesforanstaltning R 6172 „Idrætspark, Tønder":

Udgift til dato i alt 416 782,91 kr., heraf: statstilskud 69 310,25 kr., køb af areal 105 752,25 kr., friluftsbad 178 520,68 kr., omklædningsbygning 86 134,60. Kommunens udgifter beløber sig i alt til 345 338,63 kr.

Driften af badet efter regnskabet for 1951-52 viser følgende: indtægt: 12 729,25 kr., udgift: 25 542,88 kr.

Når bortses fra forrentning og afskrivning af investeret kapital, omtrent 14 000,00 kr., betyder det, at driften hviler i sig selv, og kan det gå sådan, er man tilfreds. Det er det mål, man har sat sig. Priserne er moderate, men det kan være, at de skal op. Sæsonkort: børn 5 kr., voksne 10 kr. og familier 20 kr. Enkeltbilletter: børn 0,25 kr., voksne 0,50 kr., kabiner 0,25 kr.

Skønnet besøg de to sæsoner 30 000-40 000 pr. sæson.

Skolerne giver 2 kr. pr. elev pr. sæson for adgang i alle gymnastiktimer. Mange elever lærer at svømme og tager deres svømmeprøver både i og uden for undervisningstiden. Forældre føler sig sikre, da badning foregår under opsyn.

Formiddagene i sommerferien var de fineste, få elever ad gangen og forholdsvis få badende i det hele taget. Vandet klart og gennemsigtigt med en behagelig temperatur.

Her er kønt, og her er sol, lys og luft. Det er sommer, når blot solen skinner en lille smule.

Samtidig er der blevet fred ude ved badeøen. Sommerdigets skrænter gror kraftigt til. Digekronen bærer græs.

Don Adolf fra Juanstrup.

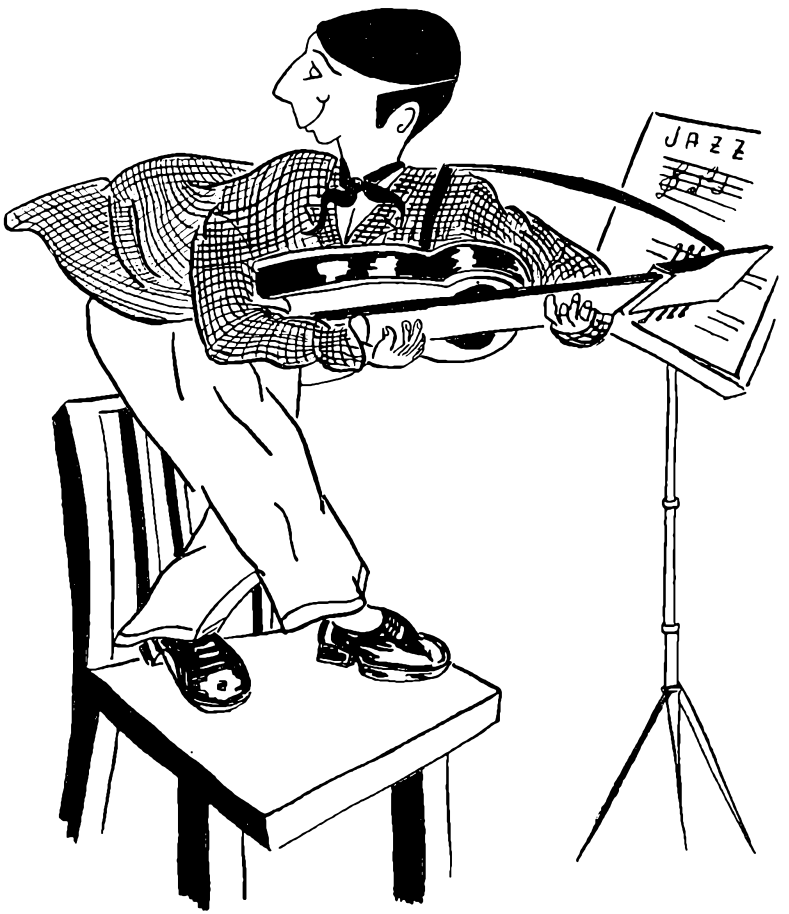

Den jonstrupske Adolf - et religionsgeni - siges osse at have en jazzmani.

Provst Balthasar Petersen
og Hostrup degnekald

De ældre årgange vil huske, at deres landsbyskoleophold under seminarietiden indskrænkede sig til et formiddagsbesøg i Hostrup skole. Mere kunne der ikke blive til. Denne eenklassede skole, som nu er nedlagt, hørte vel til en af landets mindste, til gengæld var det degnekald, der gennem tiderne var blevet røgtet af den derværende lærer, et såre velaflagt embede, og det skyldes den „ædle, ærbare og velbyrdige, fornuftige og med mange dyder begavede" fru Dorothea Rantzau på Solvig. Som en påskønnelse for tro tjeneste skænkede hun i 1590erne en af tjenestepigerne en fæstegård, der efter udskiftningen fik et jordtilliggende på 98 tønder. Denne pige giftede sig med sognets degn. Om gården nu tilhørte slægten eller kaldet, ja, det spørgsmål kom senere til at afføde adskillige stridigheder, som ikke her skal omtales. Indtil 1733 gik degnebolet i arv i samme slægt (Kaysen), men da så indehaveren døde, gjorde enken krav på det. En retskendelse gik hende imod, og en ny slægt fik sæde på gården og i kaldet.

Den ny degn, Christian Martensen, var gårdmandssøn fra Kastvrå ved Gram. Ved giftemålet kom han i besiddelse af yderligere en gård i Hostrup, og det lykkedes ham at få døtrene anbragt på to andre gårde, så slægten ejede fire af den lille bys fem gårde. Degnen blev derved en indflydelsesrig mand og har vel kunnet betragtes som en sognekonge. Sønnen var uduelig og drikfældig. Han døde kort tid efter faderen.

Ved denne vakance i 1785 blev der røre om det fede kald, og det skyldes den daværende provst Balthasar Petersen.

Han sendte kongen en skrivelse, der begyndte med den for enevældstiden så karakteristiske tiltale: „Allerdurchlauchtigster, Großmächtiger, Allergnädigster Erbkönig und Herr!"

I dette brev gør han kongen opmærksom på det ledige degneembede i Hostrup og foreslår, at indtægterne af dette for fremtiden anvendes til at lønne fattige skolemestre.

„Hvis en degn og en skolemester får for meget, holder de en stedfortræder og går selv ledige. På ingen måde må han have for meget land, så er det ude med ham at holde sommerskole. Jeg har set det foruden i Hostrup også i Karlum, hvor degnen har giftet sig til en ½ plovs land og ligeledes i Nykirken, hvor han ved giftermål har fået en marskgård. Men fra samme stund var det også forbi med deres flid. En skolemester er en af landets mest plagede mænd; skolegerningen er det bedste kald, så det er synd, når de skal lide så stor nød. Jeg kan forsikre, at bolet i umindelige tider har gjort skade på stedet. Jeg selv har i over 50 år været vidne til, at det gør degnen vidtløftig, nytteløs og fordærver skolen. Gården kan sikkert indbringe 8-900 mark om året; den kan bortforpagtes på seks år. Den derværende degn kan få de 100 mark, og resten kan deles mellem 8 kummerfulde skolemestre. Der er mangel på skolemestre, fordi de må føre et munkelevned, så de bliver både sorte og triste og bedrøvede af sult. Kan man ikke ynkes over, at skolemesteren i den store by Vestre kun årlig tjener 40 mark, endskønt han er gift og har børn. Jeg tror, at Deres Majestæt vil gøre en barmhjertighedsgerning til Herrens velbehag, når denne plovs land som er ledig og ligger i Majestætens hånd, vil blive delt til trøst for de fattige skolemestre. Det bedste land og bolet bliver dog i behold, og dette er og bliver således det bedste degnekald i Tønder amt og kan indbringe mere end mangt et præstekald."

Sognets kirkejurater fik kendskab til skrivelsen, og de sendte amtmanden et brev, hvor den nidkære provst fik læst og påskrevet.

De udtrykker deres glæde over, at de får lejlighed til at imødegå de magter, som på en uretfærdig og utiltalende måde vil hidføre en svækkelse af degnetjenesten i Hostrup.

„Det er yderst besynderligt, at ansøgeren endnu engang vil arbejde på en adskillelse af degnebolet, som han har gjort i 1768

med omtrent samme gotiske forsiringer, dette ufordøjelige forslag, som, hvis det blev gennemført, ville anrette mere skade end nytte. Men hvis vi ikke tager fejl, så skimter vi hans egenkærlighed, en lidenskab, som nu på slutningen af hans livsbane ikke tjener ham til ære. Han har hele tiden været vant til egenmægtig at besætte degne- og lærerembeder efter eget forgodtbefindende, og netop derfor vil han vende sig imod os, fordi vi ikke vil give ham frie hænder under den nuværende vakance til at disponere efter hans særheder.

Vi kunne for hans skyld have ønsket, at hans skrivelse havde holdt sig mere til sandheden og ikke givet anledning til, at vi skulle foreholde ham hans forseelser, men vi ser os nødsaget til at rette de falske forestillinger.

Hvordan kan han påstå, at degnen ikke bekymrer sig om sin skole og forsømmer undervisningen for landbrugets skyld? Har da nogen nogensinde besværet sig derover? Har ikke netop biskoppen under visitatsen erklæret, at det var den bedste skole, han havde truffet på sin tur?

Det er både degnens som skolemesterens gerning at arbejde, og arbejdet er vel en pligt for alle mennesker af alle stænder. Men når provsten påtænker at lænke læreren til skolen som slaven til sin kæde, så går dette imod skoleforordningen; den fordrer kun, at læreren underviser 6 timer om dagen, 3 om eftermiddagen, og når han så den øvrige tid om sommeren ikke har beskæftigelse og må gå ledig, hvilke følger kan man så ikke vente? Loven byder jo netop, at selv biskolelærere skal have land. Men hvilken modsætning, når man vil fravriste degnen i Hostrup alt land og prisgive ham til den fordærvelige kedsommelighed. Kan en lærer beskæftige sig på en mere værdig måde end netop ved landbruget? Eller tror provsten ikke, at de skolemestre, som efter hans forhastede forslag skal fodres på andres bekostninger, ikke snarere fristes til at opsøge krohuse, når de får lommerne fulde af penge? Arbejdet er den bedste forholdsregel mod vildfarelse, og da degne og lærere har tid til at beskæftige sig ved agerbruget, hvorfor skal man så fratage dem det?

Hvorfor skal brødet tildeles dem i så karrigt mål? Er det da synd at tjene sig noget gennem agerbrug, ja, så har provsten stor synd på halsen, da han hele livet igennem har beskæftiget sig med

landvæsenet og købt store landejendomme, som han endnu ejer og driver, og ligeledes har samlet store rigdomme.

Kan degne og lærere få noget til overs til deres kone og familie, så tjener det dem som enhver virksom mand til opmuntring, de vil da anvende større flid i skolen. Man må da efter apostlenes lære arbejde hen på, at lærere og præster kan gøre deres pligt med glæde og ikke sukkende. Beskyldningen, at embedet har lidt skade, så er denne påstand en afvigelse fra den historiske sandhed. Hvorfor skulle dog agerbruget anrette mere skade hos degnen i Hostrup end andre steder?

Når nu degnebolet skal udlejes på seks år, og den herværende degn skal have 100 mark og resten skal fordeles mellem 7-8 erbærmlige skolemestre, så vil degnen ikke kunne eksistere, hvorfor skal han være syndebuk? Hvorfor skal han være henvist til at føre et munkelevned og være med til at renvaske 7-8 andre sorte?

Det er hykleri, når provsten vil trække Gud ind i sine egne interesser. Det kan umuligt behage Gud, når der arbejdes hen på at omstyrte en århundredgammel stiftelse for at berøve læreren og degnen det, som en gudfrygtig fortid har stiftet.

Endnu en bemærkning: Bygningerne tilhører arvingerne efter den afdøde degn, som har indløst dem med 800 mark. De vil lide stor skade, hvis landet skulle tages fra dem, og når så fremtidige degne skal overtage bygningerne uden land og så med en indkomst på 100 mark må indløse dem, så ville han være den mest ynkværdige elendige blandt alle degne.

Vi beder derfor om, at der ikke sker forandringer med degnebolet, men at alt må blive som hidtil." . . . .

Det var ret hårde ord beboerne rettede mod deres provst, som de beskyldte for en egenrådig og egenkærlig mand; de kunne dog ikke vide, at han året efter testamenterede sin gård Gørrismark med 209 demat land, nogle fenner samt 8000 mark til underhold for 18 degnesønner og derved lagde det økonomiske grundlag for seminariet. Men de burde vel have vidst, at han uden tilskud fra det offentlige i årtier havde påtaget sig at uddanne lærere og således på en uegennyttig måde havde forsøgt på at skaffe duelige skolemestre til landet. — Provsten afgik ved døden nytårsdag 1787, og dermed var striden bilagt. Hostrup degnekald bevarede sit jordtilliggende, og brugsretten tilhører den dag i dag degnen.

N. O. Hermansen:

Nederlagets sorte majestæt

Om Erik Knudsen og hans lyrik

De fem lange år er besættelsesårene blevet kaldt. Og det er rigtig, at de var lange. Lange på den måde, at de ligesom barndommen, men i skarp modsætning til denne, af den generation, der stod i sin grønne ungdom, da krigen kom, mindes som et helt liv for sig.

Mellemkrigstidens opdragelse troede på mennesket og dets kunnen, troede på fred og humanisme; krigen kom derfor som en overraskelse for ungdommen og *måtte* efterlade sig dybe spor. Tale om en ungdom, der snublede i starten, sådan som man har gjort det efter første verdenskrig, kan man efter min opfattelse dog næppe. Mange har svært ved at give afkald på deres barndoms paradis og om muligt endnu sværere ved at gå ind under de småborgerlige vilkår, som så hurtigt afløste modstandskampens ånd og fællesskab; men tværs gennem tvivl og skepsis har ungdommen samtidigt været blandt de første til at erkende menneskets umådelige ansvar og til at kæmpe for en virkelighed, der kan trodse det mareridt, som krigen har fremkaldt i sindene. De sidste års unge lyrik viser, at ungdommen på linie med mere moderne filosoffer og forfattere har stridt tappert for erkendelsen af den gamle sandhed: „There are more things in heaven and earth than are dreamt of in your philosophy, Horatio". Når Jens Kruse taler om „den glemte dimension", og Martin A. Hansen i en agerhøne, „en lille fugl", som „mættede dem alle", ser et forjættelsens tegn, tror Erik Knudsen og flere af vore unge lyrikere på „en ukendt gud", en virkelighed, som „overgår al forstand". De har erkendt det uerkendelige, ikke som en hovedpude, men som en kampplads.

Erik Knudsen er født 1922 og debuterede 1945 med digtsamlingen „Dobbelte dage", hvis røde tråd er konflikten mellem barndommens sorgløshed og krigens gru, som denne viste sig for

en ung student, der i det store og hele måtte lade sig nøje med tilskuerens passive rolle. Digtet „Sommeren før krigen" står som en ophøjet urne, der gemmer asken af en sorgløs tid:

Imellem skyggetræer
cykled vi let,
ad blanke veje,
intet hindrede os.

Så ligetil var alt:
Den åbne mark,
cementvejen
og hjulenes sang.

Himmel og jord
stod spændt om vore kroppe.
Dagene gled,
vi mærkede dem ikke.

Blidt blev vi båret frem
som bølgeskibe.

Ikke et ord for meget, og ikke et ord for lidt. Den digter, der har prentet dem, har elsket sit motiv og mindes det med samme fryd og smerte, som andre mindes deres første kærlighed. — Modsætningen finder vi i digtet „Studenten". Heri hedder det efter et par indledende strofer:

Men har jeg lov at sidde her
og lade som jeg intet ser?
Jeg er dog med i det, der sker.

Ja, jeg er med og ikke med,
og jeg har fred og ikke fred —
Kun tankerne gør mig fortræd.

Jeg lever i en evig træk,
snart blæser sikkerhed, snart skræk,
nu er jeg svag, nu kry og kæk.

Et fartøj er jeg, uden ror
med tvivl og uvished om bord —

Dette digt er vel ikke noget kunstværk, men det giver et tydeligt billede af den smerte og længsel, den livsangst og ansvarsfølelse, der ikke alene er baggrunden for digtet selv, men for hele Erik Knudsens lyriske produktion. Et af de bedste digte

i debutbogen er uden tvivl „Min Lundbyerus". Jo tiere man læser det digt, jo mere fylder det i samlingen. En ballon captif, hvorfra han skuer svundne somre — og aner andre, der skal komme:

Jeg var ikke mig selv, jeg var Lundbye,
sad trygt på barneskammel hos naturen,
lykkelig ene i det åbne land.
Den lave slette, himlens oceaner
blev tegnet ned og fyldte på papiret
så lidt som skyggen af et kløverblad.
Og jeg fik øjne. Alt sprang op som døre —
Jeg tegnede og skrev, jeg ville ikke,
at drømmen skulle flyve. Jeg var stædig.
Jeg holdt den fast. Der sad jeg tolv år gammel
med verden som en hund for mine fødder.

„Til en ukendt gud" (1947) overskrider temaet i „Dobbelte dage"; digteren lader os tydeligt forstå, at det ikke er en symbiøse mellem før og nu, han tilsigter eller leder efter. Han har opdaget en mark med ægte perler og kulegraver den for at finde dem.

Den der tør slippe sin barnetro,
skal blive barn af en større gud,
skal blive en flamme som ingen mund
og intet uvejr kan blæse ud.

Det er perlerne, som han med blødende hænder søger efter, men ikke finder, hvad han selv er den første til at indrømme:

Vi har kander og krukker i vore hænder,
men livet vil ikke blive i dem.
Vi har tabeller og skemaer,
alt kan bevises, ingenting forklares.
Vi bygger os inde i vidunderhuse,
dørene smækker i — vi har glemt nøglerne.

Blomster og fuglesang kan ikke forløse os
Der er ingen jubel i maskinernes sang,
ingen begejstring,
kun en træt, træt rumlen fra en fjern tid.

Men vent! Søheltene lever endnu,
Columbus er på vej mod den nye verden.

Tiderne skifter, og sjælene søger nye boliger, kun drømmen om den nye verden overlever alle krav. Maskinernes sang, som

anno 1900 for en himmerlandsdreng, der drønede ud ad verdens landeveje på motorcykel, lød som sfærernes musik, var sfærernes musik, der besang jordens herlighed og kvindens dejlighed, denne sang er i dag, halvtreds år senere blevet til en træt rumlen, mens Christoffer Columbus, den store søfarer, som også himmerlandsdrengen svor til, har bevaret sin glorie. Som dreng skar han skibe, himmerlandssønnen, som mand befor han landevejene, og hans drøm om havet blev til virkelighed. Fra ryggen af sejlløse, rygende transportmidler, evolutionens stålklædte hvaler, der syngende kløvede bølgerne, så han verden. Og han var søstærk og fandt, at

> Der er ingen Gud i de rasende Bølger,
> der er Christoffer Columbus' Hjerte,
> som skabte en ny Verden
> ud af sin Verdenssmerte.

Ingen tvivler om, at jorden er en kugle og svæver frit i rummet. Snart flyver vi til månen. Den første raket, eller hvad det nu bliver, er allerede forudbestilt, siges der. Dog, om troen er aldrig så stor, den strækker alligevel ikke til, når havet og med det indvoldene kommer i oprør. Nogle *må* sove sig fra det hele, andre får sløve øjne, bølgerne rejser sig foran dem som spøgelser. Måske ønsker de sig døden. Atter andre lukker lige så stille øjnene og prøver på at bilde sig selv og deres medpassagerer ind, at den svære duven hidrører fra dommedag, der nærmer sig. Kun realisterne tør stirre ud over havet og håbe på land. Universets gåde er ganske vist ikke løst endnu; men jorden er i hvert fald rund, hvor meget indvoldene end skaber sig.

Men måske dilemmaet er et helt andet.

Den unge svenske forfatter Lars Ahlin har i en novelle om en syg arbejder, hvis sygdom bestod i, at han ikke var i stand til at udtrykke sin livsfølelse, også beskrevet et digterdilemma. Digterne forsøger at synge sig frie. For de fleste er dilemmaet dog en gordisk knude, som de — til fryd for versets elskere — tilsyneladende finder større behag i end i noget andet på Guds grønne jord. Derfor er det ganske pudsigt, at Erik Knudsen i digtet „Credo" pludselig følger Alexanders eksempel og helt simpelt hugger knuden over:

Med en rystende klode som underlag
For et snavset stykke avispapir
Skriver jeg tværs over telegrammer
Fra Lucifers faste borg
Og tværs over sorte portrætter
Af alle hans stolte drabanter
Disse genfundne ord: Jeg tror!

Strofen står på første blad i „Blomsten og sværdet" (1949), der er hans tredie og hidtil sidste digtsamling. Senere røber han dog, at han har hugget i levende kød. Såret bløder. Men gjort er gjort, og han kan kun prøve på at standse blødningen.

Nu ved han, at den sande virkelighed ikke findes i, men udenfor mennesket og „overgår al forstand". I „Urolig nat" oplever han denne virkelighed som et forjættelsens tegn midt i angsten og vanviddet:

— Jeg vil ikke stikkes ned bagfra.
Vanvid, drømmer du om natten?
— Jeg vil ikke kvæles.
Hvem tænker på at kvæle.
Hvem tænker på at —

Se, en sommerfugl i din stue.

Vandringen mod virkeligheden er „uden begyndelse, uden ende", men alt, hvad der ånder af liv, om det så blot er en sommerfugl, er som faner, der dukker op, og trommer, der kalder til kamp for en tro og en livsvilje, der uden tvivl er inspireret af Albert Schweitzer, måske vor tids største tænker og (kristne) humanist. Ensomhedsfølelsen og angstfølelsen sammen med denne tro har meget tilfælles med Kristi lidelse på Korset og hans opstandelse påskemorgen:

Fra marken høres råb og våbenbrag
Ud, ud hvor alt er nøgen dag
Hvor sværd lyner, spyd fletter
Himlens tag
Hvor faner brænder, trommer kalder
Fugl af reden.

Ud hvor sejrens morgenrøde flygter
Og nederlagets sorte majestæt
Står fast.

thi — verden er levende virkelighed,
Dyrebar, krævende virkelighed —
Og den der elsker forandrer alt,
Og den der elsker har evigt liv.

Begreberne er trods udråbet credo! ikke afklarede. Der er endnu ugræs i hveden. Men kan de afklares? Eller skal de? Digtere og filosoffer har brudt deres hjerne med det fra den første nat, mennesket blev stjernerne var, og mange er de lys, der er støbt i sejrsrus og brændt ned, hvor „nederlagets sorte majestæt står fast". Dette har, forkommer det mig, Erik Knudsen klart erkendt. Alligevel tør han råbe det forkætrede ord credo! Jeg tror på det uerkendelige! Det er dristigt gjort; som vi om lidt skal se, måske for dristigt.

Læseren har sikkert allerede mærket sig, at der i denne hastige gennemgang af en ung lyrikers produktion ganske fattes ord om den side af den, som for de fleste unge digtere plejer at spille en væsentlig for ikke at sige dominerende rolle: Der mangler en analyse af sangene til elskovens pris. Det har imidlertid sin gode grund. Vor digter er forbavsende fåmælt om sit personlige forhold til Eros, ja, han er faktisk så stor på det i den retning, at man får en lumsk mistanke om, at han har gemt sine erotiske memoirer og drømme i skrivebordsskuffen, i ungdommeligt overmod reagerende for en tanke, som hans digterkollega Halfdan Rasmussen har udtrykt i strofen:

Sig det med blomster! Syng om det pæne liv.

og det er da mindst 15 år siden; men jeg tror faktisk stadig, at kærligheden mellem to mennesker kan hævde sin position på verdensmarkedet. Nu som før. At mange moderne forfattere næsten udelukkende kæler for nattens sorte gyder og stræder er ganske givet ikke opmuntrende for en sådan „naivitet". Nej. Heller ikke, selv om det viser sig, at kælenskabens bedste støttestav ofte er frygt og rædsel; frygt for prestigetab og en mærkelig naiv rædsel for de ting, vi ikke kan se i „Galileis kikkert", et udtryk for videnskaben, som Erik Knudsen har sat på sin sidste publikations titelblad. Indholdet er væsentligst dagbladsartikler. Om bogen skal kun siges, at den er meget nøgtern; „Santa Maria" ser faktisk noget molesteret ud; det er uvist, om skipperen selv kan gennemføre sin rejse, eller en skønne dag lader sig bugsere i havn af en af de mange linere, der fra alle verdenshjørner tilbyder ham deres assistance. Men kæft om sin egen besværlighed kan man ikke beskylde ham for, at han holder. De sidste linier i „Blomsten og sværdet" står stadig ved magt:

Hvem gynger i nat på det vildsomme hav
Skibbruden, ene med bølger og storm?
Hvem blæser i nat i sit Rolands-horn
Mens spøgelsesskibe sejler forbi?

O døve skippere! blinde styrmænd!
Levende brødre ved mast og ror,
Jeg kalder på jer med vand i min mund!

Havvandet (hvis det da er havvand og ikke redeligt ordinært mundvand) i hans mund lugter blot lidt gammelt. Der fattes en

Åh, nej, giv os ikke stene for brød, beder den sensible individualist og skjuler sig diskret og ræd bag vinduets gardin. Men hvad siger digterne selv? Ja, de har vel også divergerende opfattelser. Som jeg ikke kan udrede. Men — propaganda eller ikke propaganda — en af dem, han sympatiserer med, ledamot af Sveriges Aderton, Harry Martinson, giver dette enfoldige svar*):

Diktens uppgift är ingen.

Med detta vill jag säga att dess verkningar nu för tiden aldrig kunna mäta sig med verkningarna av t. ex. pressen eller filmen.

I en sådan situation är det meningslöst att motivera varför och till vilket ändamål man diktar. Dikten vänder sig till den som söker den. Att den skulle med fjäskande svans uppsöka och tigga om ynnest hos dem som inte alls söker den, det vore dess död, dess upplösning, dess utspädning och förnedring. Den klappar högst två eller tre gånger på porten. Sedan har den inte tid med de förstockade längre.

Dikt är förtrolighet från djupet. Vad den tolkar då den är som bäst är just den bakgrund och den stämning för anförtroende (mellan diktare och läsare) som kan skänka lisa i den jagets ensamhet som är allas lott.

Det väsentliga förblir väl outsagt. Den mat som dikten ger är stämning, och aning mest. Den kan inte för mycket utreda eller uttömma. Allra minst är det någon A-B-C-väg till livet. Må det till slut vara motivering nog att den finns som en blomma som vill blomma.

Nu lyfter vi cymbalen över jorden.
Och märk: cymbalen er din gamla måne,
som stångat länge nog augusti skogar
och nu är rund som krögarn av sju krogar.

Vi talar till dig på et språk du anar
djupt ned i kärren och högt upp i himlen;
vi vill förnya nötta stjärnevimlen
och blåsa nya dofter i din blomma.

Och broder, broder, vad som än må komma —
om hor och eld och uppror över jorden,
så minns, o, broder, alltid dessa orden:
Giv Doft i Blomma.

*) Citeret efter »De bästa dikterna«. Folket i Bilds förlag, Stockholm 1952.

Viel Geräusch und wenig Wolle.

Når Spikergades borgere får ondt i deres øren,
det skyldes hovedsageligt - museumsinspektøren.

Cartouche fra Meiers kort 1648.

Sigurd Schoubye:

Om kniplingsindustrien *på Tønderegnen*

Omend henved 100 år er forløbne siden kniplingsindustrien på Tønderegnen afblomstrede, har Tønder dog i den almene bevidsthed bevaret sit ry som kniplingernes by, og i betragtning af hvilken betydning denne ejendommelige kunstindustri har haft for det lille bysamfund i 200 år, kan emnet nok fortjene igen at blive behandlet, så meget mere som ingen af de tidligere fremstillinger er let tilgængelige, endsige fyldestgørende. — Mærkeligt nok har emnet, trods dets vældige kulturhistoriske perspektiver, endnu ikke fristet nogen forsker til fremlæggelse af det store arkivalske materiale, som stadig ligger ubenyttet hen, og til sammenfattende vurdering af dets kulturhistoriske og økonomiske betydning for by og land. Nærværende redegørelse, som i det væsentlige bygger på trykte kilder, kan forhåbentlig opmuntre en og anden til at tage opgaven op.

Af den foreliggende litteratur om emnet, som denne afhandling står i gæld til, skal Emil Hannovers uovertræffelige Tønderske Kniplinger[17]) og Fr. Jürgensen Wests afhandlinger i Sønderjydske Aarbøger[43-45]) fremhæves, samt H. C. Davidsens på arkivstudier i Schackenborgs godsarkiv baserede afhandling i Sprogforeningens Almanak[9]). De få oplysninger der kan gives om kniplingsindustriens første år, skyldes Tønders berømte byhistoriker Ludv. Andresen[1-6]). Men iøvrigt tilsigter afhandlingen at sammenfatte de spredte oplysninger under et og fremholde det af det omfattende trykte stof som kan stå for en historisk kritik. Væsentlige nye synspunkter fremsættes ikke.

Kniplingsindustriens opkomst.

Den europæiske kniplingskunst er et umiskendeligt renæssancefænomen, og dens vej til Danmark den samme som så mange andre af renæssancens kunstformer – over Nederlandene. At den syede kniplingvar kendt her i landet allerede i første halvdel af 1500-tallet[30]) og at man senere i århundredet lærte både at sy og at kniple kniplinger[24]) i skolerne, har mindre interesse i denne sammenhæng. Som *industri* får kniplingskunsten alene betydning i Tønderegnen, og om denne industris oprindelse foreligger der såre få oplysninger.

Som kniplingsområde må Tønder sidestilles med de mange andre tilsvarende ude i Europa. Hjemstedet for kniplekunsten på europæisk grund er Italien med byerne Venezia, Genua og Milano som hovedcentrer. Herfra bevæger den sig via Frankrig til Nederlandene, England, Tyskland og Skandinavien. Noget tilfælde er det selvfølgelig ikke at anvendelsen af kniplinger bliver særlig udbredt i modelandet Frankrig, så der allerede o. 1634 skal være kniplet i mere end 10 000 franske hjem[20]). 1665 monopoliseres kniplingsfremstillingen af Colbert nøje i overensstemmelse med merkantilismens idé, og selv om monopolet ophæves 10 år senere, var det takket være Colberts sikre forståelse for kunstneriske krav (import af italienske og flamske lærerinder) nok til at give Frankrig en førerstilling lige til den franske revolution[38]). Hovedcentrerne er Alençon, Arras, Chantilly, Sedan og Lille, hvoraf særlig den sidstnævnte fik betydning for Tønder. Men allerede inden Colberts indsats var kniplekunsten ført videre nordpå. Forklaringen herpå

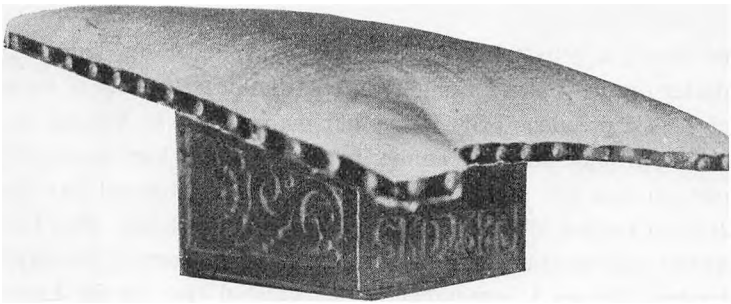

Barnekniplеskrin, »Storkerede«, fra Emmerlev.
Dateret 1686. Sen-renæssanceudskæringer. (Tønder Museum).

skal bl. a. være religionsforfølgelserne i Frankrig fra 1562[21]), som bragte de eftertragtede fabrikationshemmeligheder til Nederlandene, Danmark og England. I byerne Brüssel, Antwerpen, Malines (Mecheln), Valenciennes og Binche når industrien sit absolute højdepunkt, ja, for de sidste tre navnes vedkommende i en sådan grad at de er blevet identiske med ordet knipling (som Tønder). Forbavsende hurtigt får disse nye industrier nationaløkonomisk betydning, så regeringerne har deres opmærksomhed henvendt på dem, dels ved indførelsen af indførselsforbud, og dels ved talrige luksusforbud mod overklassens kæmpeforbrug af kniplinger. I Frankrig udstedtes der således i tiden mellem 1549 og 1650 mindst et sådant forbud hvert andet eller hvert tredje år[21]). Lidet hjælper det imidlertid, overalt på barokkens klædedragt gør man brug af kniplingen, på kraver, manchetter, halstørklæder, huer, handsker, benklæder, sko, støvleskafter o.s.v., og ikke mindst monarkerne selv – som vi ser det på datidens portrætter – anvendte formuer på disse sager. Om dronning Elisabeth af England fortælles det at hun ved sin død efterlod sig 3 000 kniplingsbesatte dragter[8]).

Der er således ingen tvivl om den kulturhistoriske baggrund for Tønderegnens kniplingsindustri. Den har som alle de øvrige europæiske sin inderste forudsætning i den menneskelige forfængelighed, og intet område af vor kulturs historie viser dette tydeligere end just dette mærkelige udslag af modens luner. Problemet er imidlertid, hvorfor den kun finder udbredelse i dette område og hvornår og hvordan det er sket.

Den indtil nu ældste oplysning om knipling i Tønder er fremdraget af Andresen[4]). Det drejer sig om et brev fra 1595, i hvilket

en slesvigsk provstefrue (Agneta Fabricius) beder en i Tønder gift datter om de 4 alen kniplinger hun har ladet udføre der til en pris af 7-8 sk. pr. alen. I Slesvig by har man altså ikke kunnet få et sådant arbejde udført. I Tønder bys retsprotokol har han fra 1622 oplysningen om at Nis Simesens datter fra Ottersbøl har tjent Johann Becker i Tønder i 9 år med kniplingsarbejde. Den hidtil ældste dokumentation var i øvrigt 3 dagbogsnotater af Christian IV fra henholdsvis 3. september 1619 i Valsbøl (gav ieg for Lærred og Kniplinger 889 Rigsdaler til underskedlige Kræmmere), 4. november 1620 i Flensborg (gav ieg en Knippelpige 10 Rigsdaler) og 11. november s. å. på Frederiksborg (gav jeg en Knippelpige 28 Rigsdaler)[17]). Yderligere dokumentationer fra 20erne og 30erne gør den antagelse nærliggende at også hoffet i Gottorp har været aftager af kniplinger. I hvert fald har Tønder 1621 besøg af en slesvigsk kniplingskræmmer ved navn Arend[4]). Derimod er dokumentationen for at det første guldhorn, som blev fundet i 1639, er fundet af en kniplepige ikke tilstrækkelig til at man kan betragte historien som andet end et sagn[23]). Men det sikreste vidnesbyrd om at kniplingsfabrikationen har været af et virkeligt omfang før 1650 giver dog kartografen Johannes Mejer fra Husum, som ved cartouchen på sit i 1648 udførte kort over Tønder amt (i Danckwerths Neue Landesbeschreibung) anbringer en kvinde med en knipling i hænderne[5]).

Om kniplingshandelens organisation foreligger dog intet før i århundredets sidste halvdel, og noget bevis for at der til landsdelen har fundet indvandring sted fra de nederlandske kniplingsområder enten af kniplingshandlere eller af kniplepiger er endnu ikke fremført, men analogt med hvad der i øvrigt tilførtes landsdelen fra Holland (kolonial, fajance, møbler, urë, tekstiler o. s. v.) så må begyndelsen være gjort med at en eller flere hollandske købmænd for kortere eller længere tid har gjort ophold i Tønder og ladet importerede piger lære kniplekunsten videre til den lokale befolkning. Den første, om hvem vi ved at organiseret kniplingsfremstilling er sat i gang, er den slesvigske Købmand Johann Steinbeck, der nedsatte sig som en yderst entreprenant storkøbmand i Tønder o. 1648[3]). Han gjorde sig bekendt ved i 16 år at unddrage sig den i byen rådende bestemmelse at den, der i 3 måneder havde boet i byen

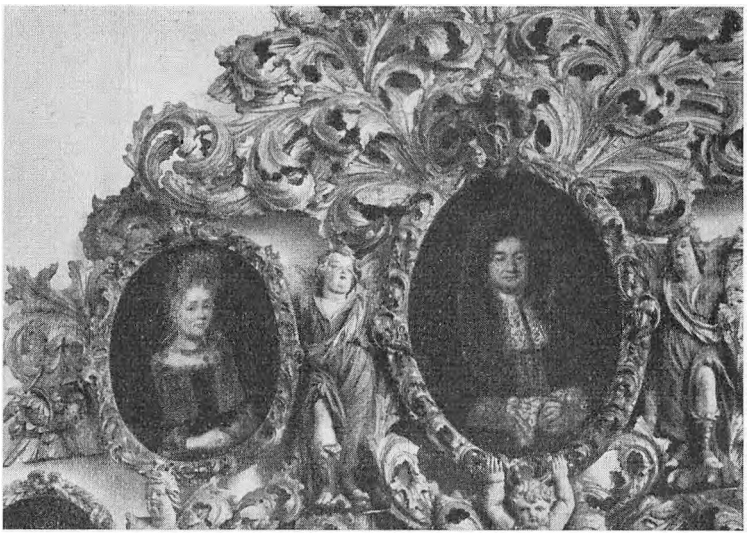

Kniplingsprydede portrætter i det Tychske Epitafium i Tønder Kirke. 1695.

og haft »egen fuer unde schmoeck« (arne), skulle aflægge borgered og svare afgifter m. m. I Slesvig, hvortil han hørte, havde han nær forbindelse med hoffet på Gottorp, som han i tiden 1656-58 leverede for 1654 rdl. tønderske kniplinger til. Formodentlig har dette hans forhold til Gottorp været årsagen til at han så åbenlyst kunne lade hånt om skik og brug i Tønder. Rig blev han imidlertid, og efter hans død fortsatte hans kone, Geske, der stammede fra det tønderske patriciat, forretningen med stor dygtighed[13]).

Tilbage står så spørgsmålet hvorfor Tønderegnen var så egnet til kniplingsindustri, som det sidenhen skulle vise sig.

Forklaringen ligger i de specielle Tønderske handelsproblemer i 1600'tallet. Fra tidernes morgen har forudsætningen for enhver købstads trivsel været handel, men handel uden gode kommunikationsforhold er ikke mulig, hvorfor byen, efterhånden som den som følge af inddigningerne kom længere og længere bort fra Vesterhavet, mistede sine naturlige muligheder for at være vestslesvigsk handelscentrum. Som følge heraf måtte byen søge sine indtægter ad anden vej end den almindelige handelsmæssige, og ud fra det gamle ord om at nød lærer nøgen kvinde at spinde

Den nederste kniplingsbesatte del af en dåbsdragt fra Daler. (Tønder Museum).

er det altså at foretagsomme Tønder-købmænd har gjort oplandet til et industriområde ved hjælp af den højkonjunktur, de forudså ville komme med den tiltagende anvendelse af kniplinger, foreskrevet af den nye mode. Dygtigt købmandsskab.

Men hertil kommer så en række milieumæssige forhold som er betingelsen for at Tønder-købmændenes gode idé kunne realiseres. Det tønderske kniplingsområde strækker sig i blomstringstiden fra Læk mod syd og til Ribe og Marstrup mod nord. Det danner altså en trekant, hvis 2 sider er på 60 km og den ene på 35 km, men det egentlige industriområde er afgrænset af linjen Tønder-Løgumkloster-Skærbæk på den ene side og af Vesterhavet på den anden. Hertil må føjes Rømø, hvis kniplinger var af særlig fin kvalitet, mens friserne skal have foragtet knipleriet[27]). Fremhævet som gode kniplesteder bliver Abild, Visby, Brede, Mjolden, Skast og Emmerlev[29]). Andetsteds nævnes Schackenborgs område i det hele taget som førende[9]). Bemærkelsesværdigt er det at industrien i det væsentlige er *dansk* (kongerigsk), udfoldende sig i enklaveområderne[19]), hvad der måske kan skyldes at kvinderne var mindre afhængige af landbruget end andetsteds, så de havde mere fritid; men at gøre kniplingsindustrien til et led i den nationale kamp, som man nu og da har gjort det, er ren romantik. At de herværende kniplestuer derimod var en gunstig grobund for den danske pietisme, er en given sag, ikke mindst når man tar de professio-

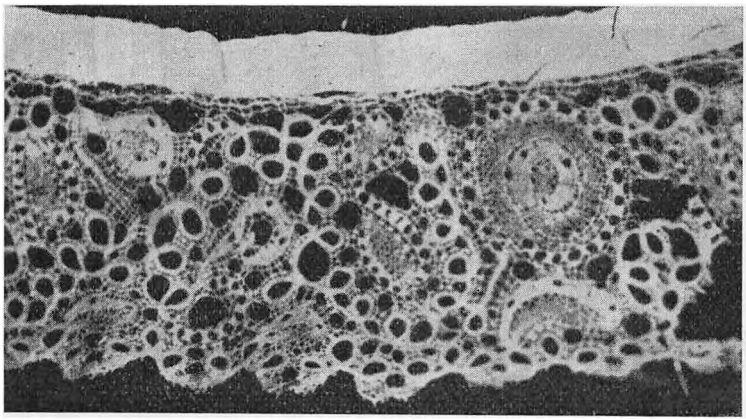

Detalje fra kniplingen fra foregående side. Formentlig Tønder Museums ældste. Betegnet som »guipure façon d'Angleterre«. 1650. 25b).

nelle kniplepigers usle kår i betragtning, men herom senere. Af andre vækstbetingelser kan fremdrages områdets forholdsvis gode veje, billige levevilkår, den livlige handelsforbindelse med trådcentrerne sydpå og de nøjsomme indbyggere. Arbejdet er bekvemt og selskabeligt, kan udføres af både børn og svage gamle og pigerne kan blive hjemme og behøver ikke at gå i tjeneste hos fremmede[35]).

At Tønderkniplingen har nået en vis anseelse inden år 1700, tyder Christian V's klædedragts-forordning af 1683 på. Herefter tillades det alle rangspersoner samt adelen at bære »hvide og sorte kniplinger, som her i landet gøres«, og allerede den 11. februar 1674 opnår »die gesambten Knoppels Chramer und Bürger der Stadt Tundern« af hertug Christian Albrecht at blive fritaget for »abfürderung der Licenten oder einer jährlichen gewissen Abgifft wegen des Knüppels-Handels«[1]), et privilegium som byen 50 år senere hævder ikke at kunne finde (!) men som rentekammeret i København øjensynlig godkender[18]), idet man 18. marts 1724 udsteder en »Circular-Verfügung, daß die Tundersche Spitzen Zoll- und Licentfrei passieren sollen« (Corp. const. regio-Holsaticum I, 1749, s. 1420). Imidlertid klager rådet i Tønder til kongen den 19. januar 1688 over at der alligevel må betales told, og overrentemester P. Brandt svarer i brev af 24. januar s. å. med at henvise til toldrullen af 1668, efter hvilken der skal betales 1 rdl. i told

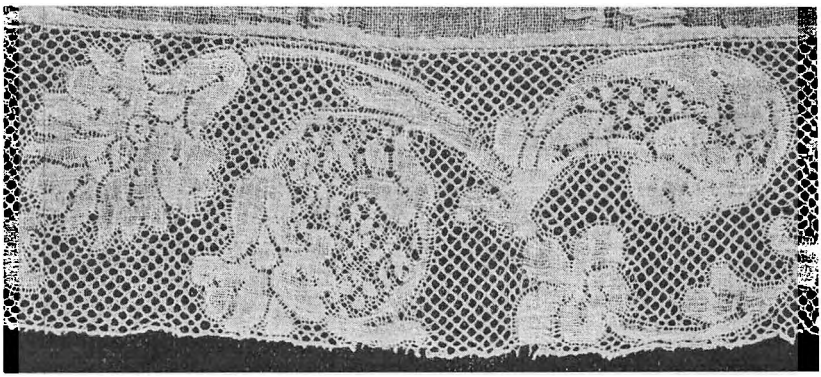

Binche-knipling fra 1700-tallet.

for 50 alen brede eller 100 alen smalle kniplinger og 3 sk. i licent, men meddeler samtidig at kongen har bevilget at der fremtidig for her fra landet udførte kniplinger kun skal erlægges 1 %. Men hermed er rådet ikke tilfreds, idet det peger på at kniplingshandelen er det *eneste middel* man her har til at få penge ind i landet, hvoraf de fattige undersåtter kan betale deres skatter, og hvis den nye afgift bibeholdes, vil man i udlandet søge varerne andetsteds, ja, man har bragt i erfaring, at der i Stade (uden for toldområdet) arbejdes på indførelsen af dette erhverv og at forskellige arbejdere er lokket dertil ved allehånde løfter om begunstigelser[1]).

Omend de gode rådmænd udi staden Tønder i deres henvendelser til myndighederne altid har været mestre i overdrivelsens kunst, lader udtalelsen »*eneste middel*« dog formode at kniplingsfabrikationen før 1700 har været af ikke uvæsentlige dimensioner.

Fra denne *Tønders første periode* (1600-1700), som Hannover betegner tidsrummet, er ikke bevaret mange kniplinger som sagkundskaben tør betegne som danske, og de er alle båndkniplinger efter italiensk-flamske forbilleder[17]).

Blomstringstiden.

I det 18. århundrede udbygges industrien solidt til efterhånden at blive den væsentligste økonomiske faktor for Tønder by[2]).

Antallet af kniplingshandlere i byen vokser støt, og i borgermatriklen fra 1699 ff. kan vi ret nøje følge udviklingen. I tiden

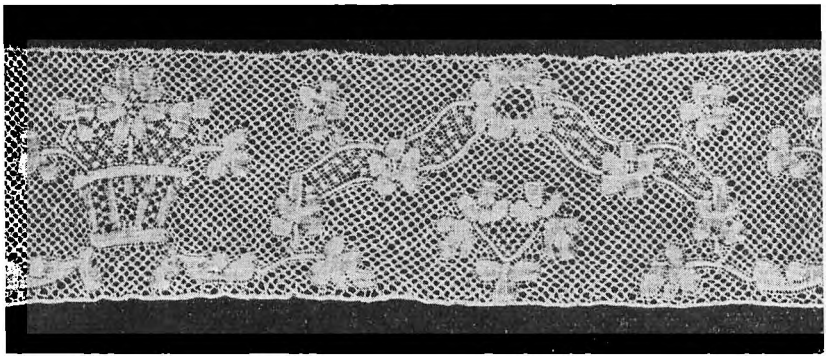

Louis XVI-kniplinq.

mellem 1706 og 1802 aflægger 35 kniplingshandlere borgereden, indtil 1715 7, fra 1760-1790 17, men antallet af handlende har været langt større, idet mange ikke anføres som specielt kniplingskræmmere, men som købmænd. I listen mangler helt så kendte navne som Bendix og Boye Boysen, og ansete kniplingsfolk som Marcus Hoyer og senere Carsten Richtsen og Johan Hanquist betegnes som købmænd[3]).

Men ellers er det byens førende folk der her er tale om, folk med penge, position og anseelse, i mange tilfælde med vigtige tillidshverv i byen. Det er navne som Richter, Tychsen, Kröger, Richtsen, Juncker, Popsen og Garmsen. Men også kniplepigerne begynder at sætte deres præg på byen. 1700 skal Peter Struck, Vajsenshusets grundlægger, have 5 kniplepiger boende i Skibbrogade[6]), i 1717 skal der være bosat i byen ialt 8, hvoraf kun 3 betaler kopskat[43]), hvoraf ses at skellet mellem grossist og arbejderske optræder tidligt.

1724 var som nævnt givet toldfrihed, 31. oktober 1732 blev det forordnet at kniplingsfabrikanterne var frit stillede m. h. t. bopæl, en bestemmelse, som sidenhen skulle blive Tønder-købmændene en torn i øjet, og 16. april 1736 fulgte en Verordnung wegen Einschränkung der kleider Pracht, i hvis § 4 det hedder (Corpus, 1005):

Alle Spitzen, welche nicht in Unsern Reichen und Landen verfertiget werden, mag niemand hinführo weder tragen noch verschreiben, doch daß einem jeden erlaubet seye, diejenige, welche er allbereit hat, zu verbrauchen.

Lille-knipling o. 1850.

Takket være oprettelsen af kommercekollegiet i 1735 er industriens udvikling fra da af meget tydeligt belyst. I kollegiets beretning til kongen fra 1737, som beror på indhentede oplysninger hos kniplingshandlerne selv, påpeges det at der i Tønder og Løgumkloster amter kun findes een industri, nemlig tilvirkningen af kniplinger. Den angives som værende på sit højdepunkt og til stor nytte fordi den beskæftiger mange tusinde personer, som ellers ikke ville kunne få deres udkomme.

Opmuntret af disse rapporter søger regeringen nu yderligere at understøtte foretagendet, men i første omgang i de stores interesse. Straffen for overtrædelse af forordningen af 1736 var de første 40 år ikke mindre end 200 rdl., en meget stor sum, som vidner stærkt om den protektionistiske kurs, men desforuden hindrer man nu med meget drastiske midler industrien i at få indpas i nabolandene, for at der ikke der skulle bygges konkurrerende foretagender op.

Ved reskript af 21. december 1740 indfører man *stavnsbånd* for kniplepigerne, og efter forslag fra amtmanden i Tønder skal der i landsdelens havnebyer føres kontrol med hvem der rejser bort og der skal føres mandtal over kniplepigerne, de første 2 år hvert kvartal, siden årligt.

En affære i 1760 i Tønder, hvor man da havde indkvartering af et brandenburgsk infanteri-regiment, illustrerer hvor alvorligt man tog det, hvis det kunne befrygtes at sidstnævnte forordning

Lille-knipling o. 1850.

blev overtrådt. En kaptajn havde fæstet en dygtig kniplepige for en dame på Rygen hvem hun skulle introducere i kniplekunsten, og da magistraten erfarede dette satte man himmel og jord i bevægelse. Kaptajnen fik en næse af krigskollegiet, men da pigen i mellemtiden – efter at man på alle optænkelige måder havde hindret hende i at rejse – havde giftet sig med en af hans underofficerer faldt sagen jo bort af sig selv[43]). Men den gav magistraten anledning til at besvære sig over indkvarteringen, som ikke alene medførte at kniplepiger måtte rykke ud af deres kamre, men i en hob uægte børn og anden uorden (hvad der faktisk tyder på at de nu og da *blev* i kamrene, omend øvende andre idrætter), ja, i adskillige tilfælde giftede de sig endog med de fremmede og ville således kunne forlade byen og oplære andre i de famøse hemmeligheder. At det sidste faktisk var værre end det første er jo god kræmmermoral!

Så rigoristiske indgreb i henved 10 000 menneskers skæbne foretages ikke uden begrundet frygt og måske erfaringer, og tør man mon ikke heri se beviset for at industrien oprindelig er kommet til Tønder via udvandrende kniplepiger?

Men også kniplingshandlerne måtte binde sig. Ved reskript af 31. januar 1741 bestemmes at enhver der vil handle med kniplinger må aflægge ed på ikke at ville forlede nogen kniplepige til udvandring. En sådan ed lyder[9]):

Vi undertegnede, Jes Nielsen og Hans Nielsen boende i Møgeltønder og Niels Christensen Munck af Stokkebro og Claus Reimer af Gallehus sværge

til Gud den Almægtige en »corporlig« Ed, at vi, eftersom vi til Dato har handlet med Kniplinger og fremdeles agter at fortsætte denne vor Næringsvej, troligen ville iagttage alt, hvad der kunne tjene til Iværksættelse og Conservation af saadan Fabrikation i Deres Kongl. Majest. Riger og Lande, at ville melde vor foresatte Øvrighed alt, hvad der strider herimod, og at vi aldrig ville lade os bruge til, hverken at bringe de herværende Kniplepiger til Udlandet for der at etablere Fabrikker eller paa anden Maade foretage noget, der kunne foraarsage Ulemper; men at vi derimod ville give vor foresatte Øvrighed til fornøden Remedur (remedie?) Melding om alt, hvad vi skulle erfare om andre, der skulle prøve paa at føre Kniplepiger ud af Landet og derved bevirke en Translokation af Fabrikationen. Endvidere forpligte vi os til ikke at meddele nogen det sædvanlige Lærebrev, før vedkommende har meldt sig ved Øvrigheden og der begæret Tilladelse til at søge Lærerbrev. Iøvrigt ville vi holde denne Ed hemmelig og ikke aabenbare den for nogen. Saa sandt hjælpe os Gud og hans hellige Ord. (Davidsens omskrivning.)

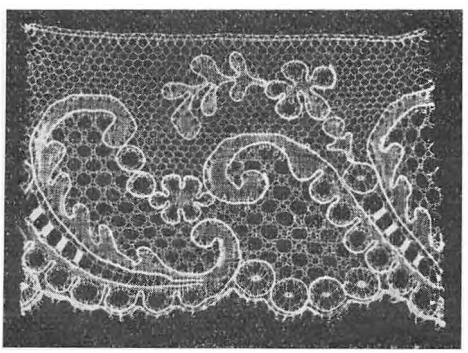

Lille-kniplinq o. 1875.

Signeret Schackenborg, den 10. April Anno 1741.

Denne tid må have været kniplingshandelens guldalder, som Meyer fortæller om[35]):

. . . in jenen Zeiten, als Spitzen der erste Schmuck der eleganten Welt und das erste Bedürfniß zum Putz unserer Groß- und Urgroßmütter und selbst unserer Groß- und Urgroßväter waren. Wer erinnert sich nicht noch, oder wer hat nicht von jener Zeit wenigstens gelesen oder gehört, da vom Kopf bis zum Fuß, vom Halskragen bis zur Kleiderschleppe, von den Handbis zu den Stiefelmanschetten, alle Staatskleidungen in mannigfaltigen Reihen mit Spitzen besetzt sein mußten? Das waren die ersten goldenen Zeiten des hiesigen Spitzengewerbes, diese Zeiten, von denen die alten Fabrikanten und Hausierer noch immer mit Enthusiasmus sprechen, weil sie oder ihre Vorfahren damals sehr vortheilhaft gehandelt haben.

At handelen nordpå ikke er gået uden gnidninger, ses af en række affærer med klædekræmmerlauget i København, som ikke ville finde sig i at Tønder-købmændenes agenter solgte deres varer uden om den priviligerede klædehandel, men osse her greb regeringen ind til fordel for Tønder, og fra 1767 af udstedtes der af det danske

kancelli en række bevillinger, som gav kniplingshandlerne ret til hvor som helst at sælge slesvigske kniplinger.

Det er samme år amtmanden i Tønder, palæets bygherre, skriver til sin ven, den ældre Bernstorff[15]):

Le commerce des dentelles est un objet tres important, et je suis assuré qu'il fait entrer plus d'argent dans cette province que celui des boeufs, des chevaux et tout les autres petites branches de négoce qui i existent; cepandant je ne crois pas impossible de l'améliorire.

Holstein var netop dette år kommet til Tønder og gik straks igang med omfattende reformarbejder i amtet. På hyppige rejser fik han stor viden om amtets erhvervsmæssige forhold, hvorfor man må anse hans udtalelse for at være pålidelig. – Når han formoder, at kniplingsindustrien kan yderligere forbedres, tænker han antagelig på den handelsmæssige side af sagen og heri fik han ret. Fra 1760 og fremefter stiger værdien af den udførte mængde kniplinger år for år, hvad vi kan iagttage i den på kommercekollegiets foranledning senere fremskafne statistik over kniplingernes udførselsværdi for årene 1772-1781[31]), som udviser følgende tal:

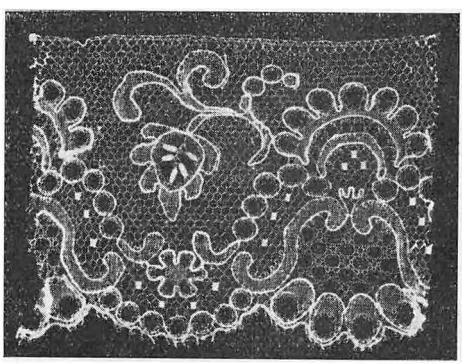

Lille-knipling o. 1875.

	til Danmark og Norge	*til udlandet*
1772	25 278 rdl.	33 068 rdl.
1773	25 407 -	32 829 -
1774	30 235 -	32 588 -
1775	33 856 -	31 249 -
1776	41 350 -	38 784 -
1777	40 921 -	43 511 -
1778	48 786 -	47 388 -
1779	55 827 -	52 731 -
1780	61 938 -	55 201 -
1781	72 845 -	63 190 -

Det ældste skøn over udførselsværdien er givet af Pontoppidan i 1759, som anslår den til een tønde gulds værdi ÷ en tredjedel

til trådindkøb i udlandet = 66 666 rdl., og det højeste tal angives for 1805, hvor værdien skønnes at have været godt 260 000 rdl. S. H. Cour.

Det er således tydeligt at det er blevet en industri der er penge at tjene på. Patricierhusene i Tønder og Møgeltønder er endnu et vidne om dette. Kniplingshandelen blev et højt anset erhverv, som flere og flere søgte at gøre sig rige på, og midlerne der anvendtes var ikke altid lige fine. – Særlig galt blev det i århundredets sidste tredjedel, da antallet af bevillinger til handel med kniplinger voksede meget stærkt og ofte blev givet til ret tilfældige mennesker. Den såkaldte huseren og bissehandel har uden tvivl været medvirkende til knipleriets kunstneriske forfald, omend osse andre faktorer har spillet ind. Allerede i århundredets første tredjedel var det slået fast at kniplingshandelen ikke var bundet til nogen bestemt by, men da mulighederne for nye folk i selve byen Tønder efterhånden begrænsedes som følge af de store kniplingshandleres økonomiske magt, måtte begyndere uden forbindelser nedsætte sig på landet, hvor de yderligere slap for at betale de tyngende byskatter og var fabrikationsstederne nærmere. Kniplepigerne, som modtog mønstre og tråd af fabrikanterne inde i byen, af hvem de var ganske afhængige, var naturligvis lette at friste til mod højere pris end den de plejede at få, at udlevere husererne kniplinger, så meget mere som disse jo ikke havde kapital til at skaffe sig disse for en decideret modevare så afgørende mønstre. Både i 1728 og 1755 måtte man udstede forbud mod

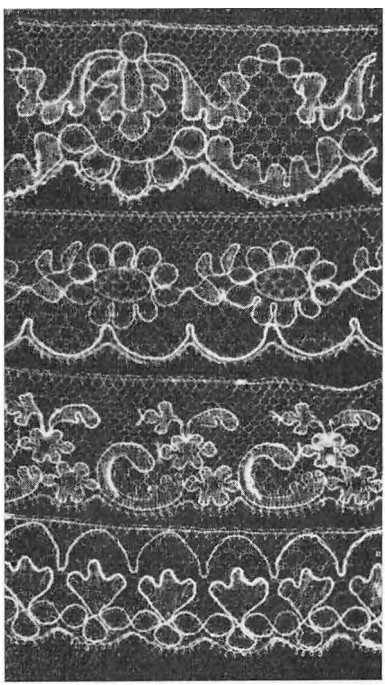

Lille-kniplinger o. 1875.

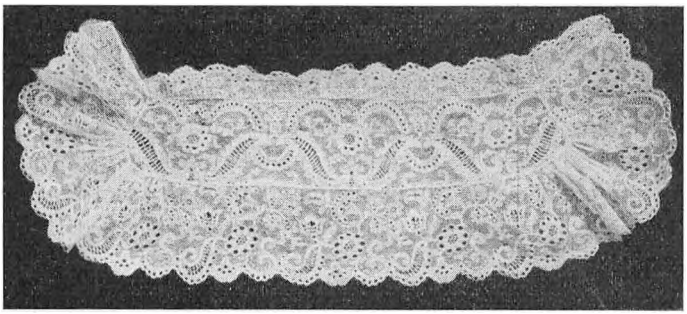

Hovedlin o. 1825.

denne praksis, men efterhånden som industrien voksede, kunne man faktisk ikke undvære disse mennesker, på hvem omkring århundredskiftet 75% af den samlede handel med kniplinger faldt.

Vurderingen af disse huserere er højst forskellig, både som »sindige, mådeholdne og ordentlige folk«[44]) og som »mennesker uden dannelse og smag, som selv ikke kunne opfinde mønstre og ikke havde forbindelser og midler til at anskaffe dem fra udlandet«[31]), men kendsgerningen er at kommercekollegiets, trods de stadige klager fra såvel kniplingsgrossisterne i Tønder som kræmmerlauget i København, holdt hånden over bissehandelen, væsentlig af hensyn til kniplepigernes tarv. Noget misundelsesværdigt job synes man ikke husererne har haft. Med deres lædertaske på ryggen i en rem over skulderen gik de i alskens vejr snese af kilometre, hvadenten det var til Flensborg, Slesvig eller Hamborg. Kolossale strækninger har disse flittige mænd tilbagelagt, i de ensomme landsbyer budbringere af nyt fra den store verden. I betragtning af de store værdier de havde på sig (deres æsker anføres sædvanligt at indeholde varer til en værdi af mellem 500 og 2000 rdl.[44]), kan deres gerning heller ikke have været helt ufarlig. Det er fremdeles ganske sikkert at de ved deres blotte eksistens har virket i høj grad regulerende på kniplepigernes arbejdsløn, så den ikke kunne presses helt efter storkøbmandens forgodtbefindende. Gentagne gange søgte storkøbmændene at komme kræmmerne til livs, men uden held, bortset fra at man for kortere perioder fik standset udstedelsen af privilegier til bissehandel og foranlediget det kongelige reskript af 6. juli 1780, som bestemte at handelen med tønderske kniplinger

kun måtte finde sted med koncession, som for kontrollens skyld alene skulle udfærdiges af kommercekollegiet, at indehaveren af koncessionen skulle være fast bosiddende og *kun* måtte handle med kniplinger, samt at han selv skulle drive en manufaktur, hvilken sidstnævnte bestemmelse omgikkes ved at ansøgeren – mens ansøgningen var til behandling i kollegiet — entrerede med nogle kniplepiger, som han efter bevillingens opnåelse afskedigede igen[43]).

Mens det altså ikke lykkedes grossisterne at hæmme kræmmernes virksomhed synderligt, fik man nu og da ram på den svageste part, kniplepigerne. Det skete ved et reskript af 10. april 1775, udstedt efter henstilling af den 32-årige, prisbelønnede kniplingsgrosserer Boy Boysen. Herved blev det kniplepigerne forbudt at betro modtaget mønster til andre, at sælge den færdige knipling til andre end mønstrets indehaver og at gå i andre forlæggeres tjeneste, før betroet tråd og pengeforskud var tilbageleveret[19]).

Men forarbejdet til denne klare bestemmelse var gjort med en redegørelse fra Tøndergrossisterne i 1761 med følgende titel:

Unpartheiische Gedancken über die in Tundern und der dasigen Gegend befindlichen *Spitzen*-Fabriquen. Erstlich dasjenige betreffend, was derselben zu mehrerer Aufnahme und Verbesserung gereichen könne, und zweitens was derselben zur Hinderung und Schaden gereichet, welche zur hoffentliche Approbation durch eine 34 jährige Erfahrung unmaßgeblich aufgesetzet von *Hans Richtsen*, Spitzenfabriquer und Spitzenhandler in Tundern,

et yderst vigtigt dokument til forståelse af kniplingshandelen i blomstringstiden (hovedpunkterne gengivet hos Hannover).

Konsekvenserne af ovennævnte reskript af 1775 blev en række sager mod fattige kniplepiger, hvoraf N. A. Jensen[19]) fra Schackenborgs godsarkiv har fremdraget en, som er særlig interessant derved at en af de anklagede piger i en skrivelse gør rede for *sit* syn på klagen. Efter at være blevet stævnet til Schackenborg og efter at hun har fået sin sognepræst til at attestere at hun er en fattig, halt og sygelig enke som ikke vil kunne tåle rejsen fra Daler til Schackenborg, sender hun følgende redegørelse til en mand i Møgeltønder:

Efter som jeg under Skrevene fatige encke er ind kaldet for at møde for hans høy grevelig Naade med en knebels kræmer af Tønder navnlig Boy

Boysen da tager jeg min tilflogt til ham og beder at han vil talle for mig i denne sag / ieg troer icke at han kand giøre mig nogen skad for naar det bliver hvoris naadig greve vitterlig hvorledes denne kræmer agter at plage sine fatige under daner saa tror jeg at min naadige greve tager mig fatige uskyldige encke i for Svar efter som det er Gud og mennesker bekendt at jeg er gamell og svag og kand ike møde og for svare mig selv derfor vil jeg skrive min her Brøger sagen til.

Som det forholder sig jeg har for en 3-4 aar siden lært et mønster for den mand og det gjorde jeg for ham i et og halt aar for ham med stor for løst og skade / jeg kunne ikke tjene min fatige smuler der paa / Nu kom der en anden kræmer af Tønder som gaf mig 4 skl. mere for hver alle og det hvar mig et stort hjælb og saa har jeg strages forføyet mig at vilde betalle ham (Boysen) hvad jeg hvar ham skyldig nemlig 1 mark og 8 skl. og jeg har alle tid faaet dem tilbage igien og nu sender jeg dem 4 gang mener saa at blive fri for den u blu og u grundet mand / for det er jo sked før den forordning er kommen som den uforstandige mand løber og giør allarm af / men jeg tror icke at kongen har gifet ham forlov at plage de stakkels knebels piger og give dem hvad han vil for det er jo øjen synlig kunde jeg have nydet hvad Ret var, da haft jeg icke gaaet fra ham.

Nu er min yde myge be Giering at min høy erde kiære væn hielbe mig for den uforstandig mand / jeg be lower at betalle og for skylde det / ieg henlewer i dybeste yd myghed sin fatig og tro tienerinde

Ane Mari Tyges

Man mærker den gamles retfærdige harme, og hun har sikkert skrevet på manges vegne. Imidlertid var sagen for klar, hun måtte som de andre anklagede bøje sig, og et forsøg fra greven på at få den Boysenske forordning noget mildnet, mislykkedes osse[9]). Det blev kronede dage for kniplingsgrossererne, til Napoleonskrigene gjorde tilstandene kaotiske. Tønders og Møgeltønders smukkeste huse er byggede i denne tid.

En rådsvedtagelse i byen Gent af 2. oktober 1781 viser at det ovenanførte stridsspørgsmål har været internationalt:

Da magistraten i byen Gent er blevet underrettet om at der hyppigt er begået misbrug i handelen med tråd og kniplinger og at der er begået bedragerier af arbejderskerne til stor skade for samme handel, har den, efter i dette anliggende at have hørt de delegerede fra denne bys handelskammers mening, fordi den vil forhindre disse misbrug og på samme tid fastsætte nogle regler til gavn for fabrikationen af kniplinger i denne by, befalet og stadfæstet følgende:

For fremtiden vil hverken grossister eller knipleskolelærerinder kunne eftersøge, modtage, foranledige eller tillade eftersøgt arbejdersker, der

arbejder i skoler eller hjemme, medmindre den arbejdsgiver eller lærerinde, for hvem disse arbejdersker sidst har arbejdet, i forvejen er blevet holdt fuldstændig skadesløs for det forskud som de måtte have givet dem i penge, tråd eller andet ... Det er ikke tilladt arbejderskerne at efterlave prikbreve, som de måtte ha modtaget, endnu mindre at overgive dem eller sælge dem til nogensomhelst. Det er dem ligeledes forbudt at klippe prøver ud af de arbejder som de har udført, at lave mønstre deraf, at sælge dem, udleje dem eller skille sig af med dem til nogensomhelst, under straf af en bøde på 12 gylden for hver overtrædelse. Der gøres undtagelse med kniplinger hvis handelsværdi ikke overskrider $^1/_4$ gylden pr. alen. Straffes med denne bøde skal også den hos hvem man måtte finde en priknål, et prikbrev eller et

Kniplingshandler Boy Boysen, Tønder (1742-1816).

mønster, svigagtig indført af en arbejderske. Hvis overtræderskerne ikke er i stand til at betale bøden og de retssagen påløbende omkostninger, skal de straffes med fængsel eller en anden straf, der fastsættes efter omstændighederne.

Da erfaringerne har vist at kniplinger, lavede efter mønstre som er tegnede og opfundet af grossister og lærerinder, sælges underhånden til skade for disse sidste og som følge af svigagtige handlinger fra arbejderskerne, er det for fremtiden tilladt arbejdsgiverne at sætte sig i besiddelse af de kniplinger der er udført efter deres tegninger, og de skal konfiskeres til deres fordel uden at den ovenfor fastsatte straf bortfalder[12]).

Det vil være naturligt i denne sammenhæng at se lidt nærmere på de egentlige udøvere af kunsten, de anonyme, kniplepigernes forhold. Mens maksimumstallet på forhandlere ved blomstrings-

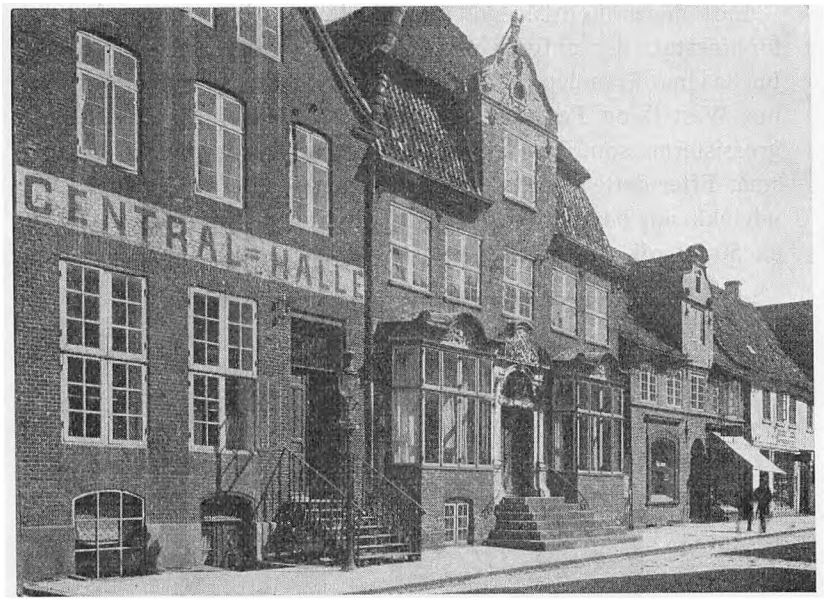

Tønders fornemste hus, det Richtsenske palæ, bygget 1777 for penge indtjent ved kniplingshandel.

tidens afslutning kan anslås til godt 200 (det højeste tal der formentlig nås), er det betydelig vanskeligere at angive hvor mange der har kniplet. I en redegørelse fra 1790 anslås antallet til 16 000, men beretteren føjer skyndsomst til at hans kilde måske indeholder en skrivefejl[33]). Tallet er imidlertid næppe for stort. Vi ved at enkelte grosserere kunne beskæftige op til 1500 piger hver, og at minimumskravet for opnåelse af koncession oprindelig var at man beskæftigede mindst 50 piger. Men tallet har naturligvis indrettet sig efter afsætningsmulighederne, hvorfor det her nævnte tal må antages at være temmelig nær maximum. Arbejdslønnen angives på samme tid til at have ligget mellem 12 og 24 sk. pr. uge, maksimalt på 32 sk. Sætter vi gennemsnitsindtægten for kniplepigen til 24 sk. pr. uge i 50 uger, giver det en årsindtægt på 12 ½ rdl. og en samlet arbejdsløn på 200 000 rdl. til 16 000 piger, hvortil skal lægges 25 % til garn, hvis vi skal have den egentlige fremstillingspris. Dette tal svarer da temmelig nøje til den samtidige udførselsværdi.

Lidt mere skeptisk må man derimod stille sig overfor de lønningstal, der anføres i skriftet »Fragmente aus dem Tagebuche eines Fremden« af Peter v. Sixtel, 1800, som refereres både hos West[44]) og Petersen[29]), fordi disse oplysninger er givet af grossisterne, som ikke har været interesseret i at gøre tallene for små. Efter dette skal de egentlige professionelle kniplepiger, der udelukkende beskæftigede sig med knipling, på hin tid kunne tjene en 50-60 rdl. om året. Arbejdslønnen på en knipling til 5 rdl.

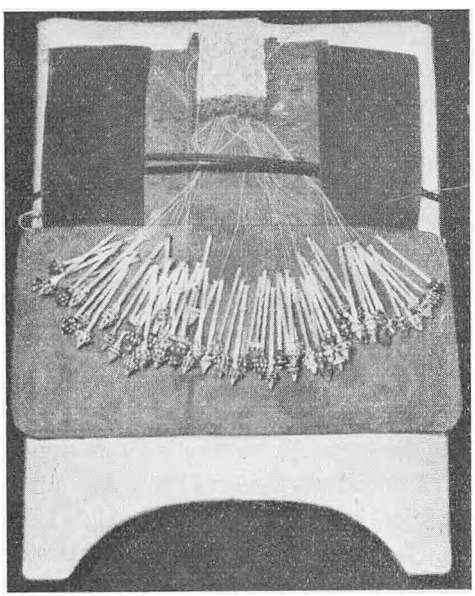

Knipleskrin m. knipling, c. 1850 (Ditlev Hansens bedstemor). Til den her påbegyndte knipling er anvendt godt 100 pinde. Til de fineste (Valenciennes) anvendtes 80 pr. cm.

pr. alen (de fineste) udgjorde 60 %, på en knipling til 3 sk. 50 %. Fraregnes garnudgifterne, som i forhold til udsalgsprisen har udgjort en godt 10 %, bliver der en hel pæn avance til grossisten.

Omend de allerdygtigste piger har kunnet tjene 50 rdl. om året, gør det ingen ændring i den kalkulerede gennemsnitsindtægt, idet man må huske på at den overvejende del af arbejderskerne kun havde knipleriet som en slags bierhverv. De fleste gav en håndsrækning i husholdningen eller i landbrugsarbejdet og kniplede kun om vinteren. I 1840'erne angives sådanne piger at kunne indkniple

for en 3 til 6 sk. om dagen, mens de måtte betale godt 2 pr. dag for kost og logi.

Til illustration af pengenes købekraft i 1780'erne anføres til sammenligning fra et begravelsesregnskab fra Rørkær fra 1780 (gengivet i Sønderjydsk Maanedsskrift, 2.29-30) at en stud kostede $7\frac{1}{2}$ rdl., en skinke 80 sk., et pund smør 8 sk., en kande brændevin 9 sk., en skæppe hvedemel 28 sk., et pund kød $2\frac{1}{2}$ sk., et pund kaffebønner 12 sk., et pund sukker 2 sk. og tobak 5 sk.

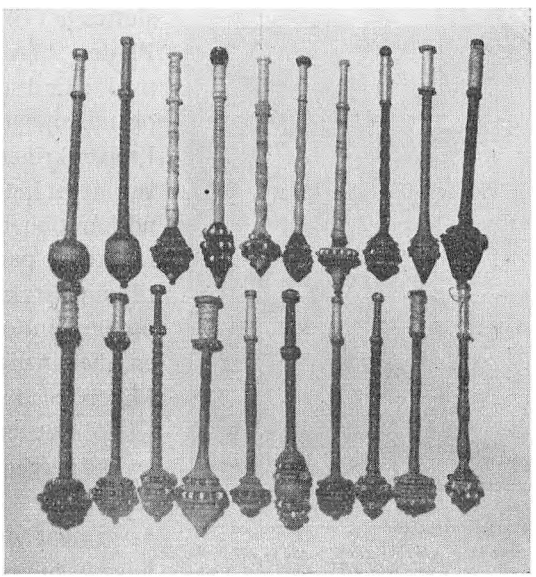

Forskellige typer af kniplepinde.

Forretningsgangen mellem kniplingsgrosserer og kniplepige var enten at hun betalte garnet kontant ved modtagelsen (næppe almindeligt) eller at hun måtte yde det samme kvantum kniplinger som modtaget garn, hvorefter hun kun fik arbejdslønnen udbetalt. Boede pigen i nærheden af Tønder (og senere de nye kniplingscentrer i Møgeltønder og Brede) spadserede hun selv til bys og fik »skåret af«[11]). De mere periferisk boende betjentes af huserere.

Noget særlig lukrativt foretagende har det altså ikke været at kniple. Fordelene er der peget på foran. En vis hygge og selskabelig-

hed kunne skabes om arbejdet, særlig når pigerne sluttede sig sammen, hvad de ofte gjorde. De lange vinteraftener klirrede pindene i skomagerkuglernes skær. Disse kugler var ophængt i et trækors, til hvis ene arm tranlampen var fastgjort så dens stråler fra de vandfyldte kugler ramte de tre til standere støttede kniple-skrin. Den type skrin, der anvendtes i Tønder-området, var formet som en skråpult. Pladen, som kniplingen fæstnedes på, var en 30-40 cm bred og en 40-50 cm lang. I den smalside der vendte mod kniplepigen, var der en buget indskæring, så skrinet kunne sluttes tæt til kroppen. Pladen blev polstret med skind eller stof og udstoppet med hø. I selve skrinet, der ofte var meget kunstfærdigt udskåret eller bemalet, fandtes et par smårum til kniplestokke, briller og lign., nu og da med en »hemmelig« skuffe. Midt på pladen anbragtes påsyet et polstret stykke pergenettet eller prikbrevet – et stykke pergament med kniplingens mønster – og på siden af mønstret to læder-sidebreve, med huller i, til stilserne, de messing-nåle, som skulle holde ikke anvendte kniplestokke til side, så de ikke bragtes i urede. Og henover disse stykker anbragtes »æ gø'rbrew« som skubbedes ned efterhånden som arbejdet skred frem. Allerøverst bag prikbrevets begyndelse fæstnedes til knappenåle de opspolede kniplestokke. Stokkene kunne osse være meget smukt bearbejdede. De har forskellige former med forskellige lokale navne. De er udført i forskellige træ- eller bensorter, de fornemste i elfenben. Deres længde er en 9-10 cm. Selve spolen $1\,^1/_2$-2 cm. Håndtagene er tønde-, kugle-, æg- eller topformede, ofte med riller i til små

I baggrunden et husererskrin, foran et vindebræt, en sammenfoldet prøvebog og et alenmål. Ovenpå ses et par af de kopper, der fremstilledes i anledning af dronning Caroline Amalias besøg hos kniplingshandler J. Wulff i Brede 1847.

glasperlekranse, som skal bevare stokkene mod for meget slid[22]). Selve stokkene er gerne drejede i forskellige mønstre.

Aftensædet – som den egentlige kniplesæson kaldtes – begyndte i reglen 14 dage før Mikkelsdag, og to aftener om ugen indbød pigerne gerne byens karle til at underholde sig med tale og sang[12]). Til gengæld fik de gratis tobak, og ved sæsonens afslutning omkring Persdag indbød pigerne til »standerhøtte«, ved hvilken anledning der blev danset og festet, under beskedne former. I vesteregnene var de unge mænd tit sømænd, som omkring 22. februar drog af

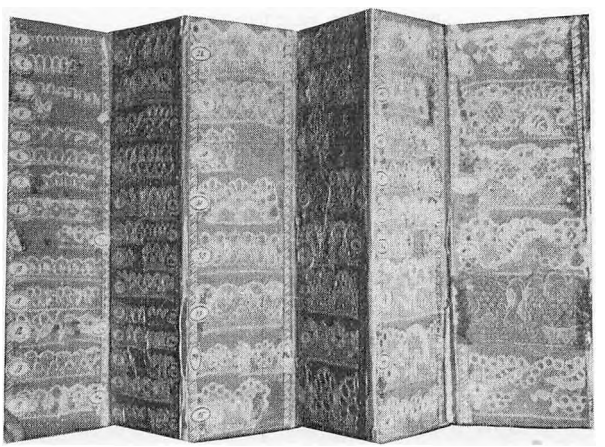

Prøvebog m. kniplingsudvalg.

til deres rederier, enten i Hamborg eller i København. Men de lange vinteraftener sad de bag de kniplende piger med deres strikketøj, kurvefletning eller anden husflid. Og så gik det løs med sentimentale folke- og almueviser, med historier om mærkelige hændelser, med gådegætning og salmer[26]).

Men der var nok så mange skyggesider ved arbejdet. Allerede i et skrift fra 1788[39]) siges det at kniplepigerne på grund af det stillesiddende arbejde, hvorved de sidder med bøjet krop, bliver »hektisch, verwachsen und blind«, de vænner sig til snustobak, kaffe og te, bliver uanvendelige til andet arbejde, og da de ikke kan lægge noget tilside, falder de staten til byrde. Også andetsteds fremhæves kniplepigernes dårlige helbred, deres manglende færdigheder i almindeligt husligt arbejde, deres indsnævrede horisont[35]),

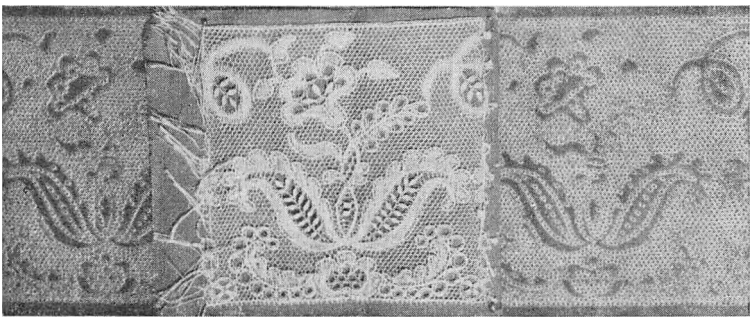

»Prikkebrev« m. påsat Lille-knipling.

ja, et sted anføres det at mere end halvdelen af kniplepigerne bliver behandlet værre end tugthusfanger[33]), og i ovenanførte skrift formodes det at de uden tvivl ville være lykkeligere om de var malkepiger hos bønderne.

Også fra præsterne klages der, specielt over den manglende skolegang, foranlediget ved at pigerne i knipleområdet allerede i 6 årsalderen unddrages den almindelige skolegang. Uddannelsestiden strakte sig over 6 år, og den daglige undervisning, som foregik hos en kone eller ældre pige, varede fra kl. 6-7 til kl. 18-20, kun afbrudt af spisepauser. Højst to dage om ugen gik pigerne i rigtig skole, og til meget andet end religionsundervisning (ofte hos kniplelæreriñden) blev det ikke. Det gik meget strengt til, og kravene var store for de små pigefingre. Bestemte pensa (»helgaften«) skulle nås hver dag, og skete det ikke, idømtes de ydmygende straffe[11]). Omend forskellige lege anvendtes for at bøde på ensformigheden (tællelege[12]), må man med beklemthed fastslå at »knipleskolerne« har knust titusinder småpigers illusioner og gjort dem til tanketomme arbejdsmaskiner, og man synes det er med rette at en dansk nationaløkonom[7]) i 1844 fraråder at »unge piger af ulyst til grovere arbejder helliger sig denne usunde og brødløse industrigren«, ikke mindst da enhver karl foretrækker at gifte sig med de langt sundere og kraftigere tjenestepiger.

Et tegn på hvor højt et stade kniplingsindustrien når i 1700-tallet er det osse at man grundlægger en kniplingstrådfabrik i Tønder (privilegium til Joh. Bendixen og Paul Popsen 2. maj 1769) og i Løgumkloster (priv. til Hans Necolaysen 19. sept. 1792),

Kniplepige-hus fra Rørkær.

som begge virker til 1834, da konkurrencen ved bomuldsgarnets fremtrængen bliver for stor. Aktiekapitalen for Tønder-fabrikkens vedkommende var 54 000 mark, fordelt på 30 aktier. Materialet, rå hørgarn, købtes væsentligt i Westphalen (firmaerne Timmerhans & Schlüter samt Barth i Gütersloh). Det blev først bleget i Altona, siden i Sønderborg. Fabrikken beskæftigede o. 1800 44 mennesker, og der fremstilledes det år ca. 1150 pund garn i 24 kvaliteter, hvoraf den bedste kostede 200 mark pundet. Regnskaberne i århundredets andet tiår balancerer med c. 100 000 mark.

Det er vel nok et udtryk for nedgang i kvaliteten, denne anvendelse af hjemmespundet garn. Det flanderske garn var af en helt anden finhed, men prisen naturligvis derefter. Det bedste kostede 90 rdl. pundet, men heraf kunne der da osse forfærdiges 384 alen kniplinger til en værdi af 1920 daler, hvilket vil sige at et pund hør forædledes gennem intenst arbejde til en værdi af 7 pund guld[44]), vist det mest illustrerende vidnesbyrd om denne industris værdi.

Kunstnerisk og stilistisk følger tønder-kniplingen i 1700-tallet de øvrige kunstarter. Barokken afløses af regence og rokoko. Forbilleder er de flanderske byer Binche og Malines, og de franske Arras og Valenciennes.

Nedgangstiden.

Med det nye århundrede, hvor den solidere og mindre fantasirige empire afløser den lette rokoko, går tønderkniplingen ind i sin 3. periode, hvor forbillederne praktisk taget udelukkende er franske (Lille). Perioden er som en sensommer, forfald og skønhed

på engang. Hvad kunsten taber i forfinelse, vinder den i primitiv ynde og originalitet. Det er som den sidste generation af kniplepiger af de foregående slægter har arvet en konstruktiv og kunstnerisk sans som frigør dem fra alle forlæg og lader dem udtrykke sig selv i en hidtil ukendt mængde nye mønstre, der er blevet til under udførelsen, ofte mønstre, som er kniplingens natur fremmed, men som til gengæld giver den en efterårets pragt og mangfoldighed. Det er egebladets, rosens, nellikens og margueritens tid. Men det er samtidig industrialismens. Allerede i århundredets første årti vinder maskintyllen terræn. Tulle er oprindelig navnet på et fransk kniplingscentrum. Og klædedragtens demokratisering efter den franske revolution er heller ikke vor industri gunstig. Ganske vist kommer der o. 1825 en forbigående opblomstring som følge af at de danske bønderpiger som efter en naturlov får trang til at tage de riges mode op (hovedlin), men publikummet er et andet, og priserne andre[25a]).

De tønderske kniplingskræmmeres tid er forbi. Industrien flyttes ud på landet. Mens der i Tønder o. 1800 er 13 kniplingshandlere, er der kun een tilbage i 1836. Denne beskæftigede dette år 500 piger, som fremstillede for c. 6 000 rdl. kniplinger, men allerede 2 år senere er tallene henholdsvis 250 og 3000. I 1848 beskæftiger han kun 120[18]).

I 1847 er der kun 6 priviligerede kniplingshandlere i hele området: Joh. Hanquist i Tønder (250), M. Madsen (150) i Møgeltønder, Matth. Winther (200) og Jens Wulff (500) i Brede samt L. P. C. Hanquist (200) i Løgumkloster; tallene i parentes angiver kniplepigernes antal. Dette tal fastslås officielt 1840 til 459 i Ribe amt og 948 i Slesvig, hvad der passer godt med tallene foran. Derimod forekommer det højst usandsynligt at antallet af ikke-professionelle kniplepiger samme år skulle være mellem 8 og 10 000[31]).

Markedet bliver væsentlig Danmark, og kun de allerdygtigste fabrikanter som *Jens Wulff* i Brede opretholder forbindelserne med den store verden. Wulff, hvis økonomiske betydning for Tønder amt var aldeles afgørende, er i historien kendt for sit redelige helstatssynspunkt og sin loyalitet mod Christian VIII af hvem han sammen med Caroline Amalie modtog besøg i Brede

1847, ved hvilken lejlighed han af majestæten fik overrakt fortjenstmedaljen i guld. Han har efterladt sig en yderst værdifuld dagbog fra 1804 til sin død, i hvilken vi faktisk kan følge den døende kniplingsindustris udvikling år for år. I de første år træffer vi ham ustandselig på rejser for at skaffe nye markeder, hvilket lykkedes i forbavsende grad. Så sent som 1825 har han 1200 kniplepiger igang, og i 1832 fremhæver han det amerikanske marked som værende »det skikkeligste«.

At nedgangen i omsætningen ikke gik stille af, kender vi allerede grossisterne for godt til, og som sædvanlig er det til regeringen de adresserer deres klager. De stiller tre krav: indskrænkning af bissehandelen, mønsterbeskyttelse og statstilskud til oprettelse af knipleskoler. De to første har vi hørt om før; det er det stadige omkvæd fra forrige århundredes begyndelse, men det gik her som så ofte før: regeringen holdt hånden over husererne, tiltrods for at der bl.a. fra Wulff foreligger en for ham karakteristisk objektiv og nøgtern betænkning vedrørende disses notorisk skadelige indflydelse på kniplingernes kvalitet. Men hvor ensartet kniplingsindustrien faktisk er sålænge den eksisterer ses endnu tydligere af hans krav om mønsterbeskyttelse, idet pigerne osse i det nye århundrede fristes af de omløbende husere. Til belysning heraf fortæller han følgende historie:

En kniplepige, boende i Nørre Løgum, havde forrige år fået et nyt mønster, som min søn havde tegnet og ladet opslå. Nu kom der en kniplingshandler, som løber flittigt omkring mellem kniplerskerne uden dog at købe stort, ind til hende ved forrige års udgang, ser hendes mønster og finder det smukt; han frister hende til at sælge en tak (en prøve) han ville betale hende godt; men hun afslår dette. Nu beder han om at lade ham få et stykke af hendes kniplinger og lover at give hende 4 lybske skilling mere for alenen, end hun får hos sin kræmmer, men pigen siger nej. Han går, men kommer efter nogle dages forløb igen, og da denne kniplerske tillige prikker breve, hvorved der tjenes mere end ved at kniple, giver han hende et mønster, som skal prikkes. Hun sætter nu sit knipleskrin til side, begynder at prikke, medens han tager sin tegnebog op af lommen og skriver noget deri. Efter nogen tids forløb ser den opmærksomme pige, at kræmmeren er i færd med at aftegne hendes mønster; hun springer op, kaster dækket over sit knipleskrin og udråber: Føj, skam Dem noget; dette er jo at stjæle. Skamfuld måtte nu den listige kræmmer afstå fra sit forehavende; men en sådan troskab som hos denne pige, finder man sjældent i Israel[45]).

Men foranstaltninger til at forny den Boysenske forordning fra 1775 ses dog ikke at være truffet.

Derimod foreslår fabriksdirektør Rawert den 20. oktober 1847 det kongelige generaltoldkammer og kommercekolleget at industrifondet giver et tilskud på 1 daler cur. til kniplelærerinderne, for hvert barn der oplæres i kunsten[31]), og han lader fabriksinspektøren i Altona foretage en undersøgelse af berettigelsen af dette forslags

Kniplingshandler Jens Wulff, Brede (1774-1858).

gennemførelse. Denne anser da osse, efter afslutningen af undersøgelserne at knipleskoler er nødvendige, hvis konkurrencen med udlandet – og særlig med Sachsen, hvor sådanne skoler er godt organiserede – skal kunne tages op. Men han understreger samtidig at han ikke finder det ønskværdigt at der skabes fabriksarbejdere, hvad man kan undgå ved at gøre skolerne uafhængige af fabrikanterne, og om skolernes hensigt siger han at den »kun skal være at give fattige Forældres Børn Lejlighed til uden Skade for deres

Skolegang og uden Fare for deres Sundhed at opnaa en Færdighed, hvis Udvidelse kan sikre dem mod Mangel, og som de under alle Omstændigheder kunne ty til i senere Aar, hvis de ere udsatte for at falde det Offentlige til Byrde og at forhindre en allerede højst udviklet Huusflids Industri fra at gaae tilgrunde«. Denne sidste opfattelse er Rawert dog ikke enig med fabriksinspektør Poulsen i, men holder for at skolerne skal stå under fabrikanternes ledelse. I en audiens hos kongen havde Wulff allerede i 1842 påpeget nødvendigheden af oprettelsen af knipleskoler (han oprettede selv

Jens Wulffs hus i Brede, opført 1816.

to) og det er jo muligt at kongen har været tanken om statsstøtte venlig stemt. Nogen praktisk betydning fik Poulsens betænkning dog ikke. De politiske begivenheder i 1848 satte alt andet i skygge.

Efter 1864 opgav brødrene Hochberg og Ferdinand Wulff, som efter faderens død fortsatte virksomheden (dog mest med udsalg), og herefter var der tilbage kun een kniplingshandler af betydning, *Ditlev Hansen* i Møgeltønder, der fortsatte århundredet ud, væsentlig handlende med København (Magasin du Nord). Han er den sidste der har bevilling, hvorfor denne skal anføres her. Sammen med hans regnskaber og korrespondance opbevares bevillingen, der har følgende ordlyd på Tønder Museum:

Vi Frederik den Syvende etc. gjøre vitterligt: At Vi efter herom allerunderdanigst gjort Ansøgning og Begjæring samt de i den Anledning foredragne Omstændigheder allernaadigst have bevilget og tilladt, saa og hermed bevilge og tillade, at Ditlev Hansen af Møgeltønder under Ribe Amt udi Vort Land Nørrejylland maa fra 1ste Maj d. A. at regne, indtil videre overalt i Vort Kongerige Danmark til Alle og Enhver og til alle Tider uhindret falbyde og sælge i store og smaa Partier de saakaldte tønderske Kniplinger. Dog har han at forevise denne Originalbevilling for Øvrigheden og Toldvæsenets Betjente paa de Steder, hvor han kommer for at falbyde Kniplinger, ligesom han og skal være pligtig aarligt at erlægge en Recognition af 1 Rc. 58 Sk. S. M. til Statskassen, hvilken Recognition bliver at betale ved det Toldsted i Kongeriget eller vore Hertugdømmer, han først hvert Aar passerer samt at lade Toldstedet quittere paa denne Bevilling for den erlagte Recognition, da Bevillingen i modsat Fald bliver at ansee som ugyldig og skal af Øvrigheden eller af vedkommende ved Toldvæsenet ansatte Embedsmand anholdes og indsendes til vort Indenrigsministerium. Iøvrigt har han under Straf af Confiscation og af andre derfor bestemte Straffe at afholde sig fra Handel med fremmede Kniplinger eller andre Varer, der ikke vedkomme den ham her bevilgede Handel. Og endelig bliver denne Bevilling, naar Bevillingshaveren enten afgaaer ved Døden eller ikke længere kan og vil afbenytte samme, uden Henstand at indsende til Vort Indenrigsministerium, hvis Kendelse Paagældende derfor skal være pligtig at underkaste sig i alle de Tilfælde, hvor der maatte opstaae Spørgsmaal om Fortolkningen af denne Vor allerhoiste Bevillings Ord og rette Mening. Forbydende Alle og Enhver imod det, som foreskrevet staar, Hinder at gjøre.

Kniplingshandler Ditlev Hansen, Møgeltønder (1831-1909).

Givet i Vor Kongelige Residentsstad Kjøbenhavn, den 30. Juni 1862.

Under Vort Kongelige Segl.

Efter Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Befaling.

Orla Lehmann.

Helt til 1904 er den årlige afgift betalt for denne højtidelige bevilling, der den 16. april 1864, to dage før slaget ved Dybbøl, fornyedes af Chr. IX, og bestemmelsen om at den efter bevillingshaverens død skal indsendes til indenrigsministeriet er karakteristisk nok ikke efterlevet. Begrebet kniplingshandler eksisterer ikke mere, da Hansen døde i 1909. Med pietet bevaredes hans værdifulde

samlinger af kniplinger og kniplingsprøver af hans datter, indtil den efter hendes død i 1933 overgik til Kunstindustrimuseet i København og til Tønder Museum. I tiden mellem 1864 og genforeningen søgte Vaterländischer Frauenverein der Provinz Schleswig-Holstein at skabe fordelagtige afsætningsvilkår for de af helt tilfældige opkøbere afhængige kniplepiger, og omkring århundredskiftet skal omsætningen have ligget på ca. 10 000 tyske mark[37]).

Kniplingshandler Ditlev Hansens hus i Møgeltønder.

Efter genforeningen har man fra kunstindustrielt interesserede kredse prøvet på at genopvække den eksklusive husflid. Særlig må her fremhæves forfatterinden *Hansigne Lorenzen* (1870-1952), som ved det gammelkendte middel, monopolisering, prøvede at redde hvad reddes kunne, uden at hun dog undgik de samme lønmæssige konflikter som hendes forgængere kniplingskræmmerne. En knipleskole oprettet i forbindelse med museet i Tønder og nu virkende i Ballum har endnu ikke haft større praktisk betydning.

Sluttelig skal nævnes at der på Nationalmuseets foranledning i 1950 blev optaget en film om, hvad der i vore dage er tilbage af den forhen så udbredte industri, uden tvivl i sidste øjeblik, da der ikke er mange udøvende kniplersker tilbage[41]).

Litteraturhenvisninger

[1]) *Andresen, Ludwig:* Acta Tunderensia II. 1909. (i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, s. 210-13).

[2]) *do.* Beiträge zur neueren Geschichte der Stadt Tondern. 1943. (s. 110 og 118).

[3]) *do.* Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869. 1937. (særlig s. 11-12).

[4]) *do.* Gesch. der Stadt Tondern, 1939. (s. 209f, 227, 233).

[5]) *do.* Zur Geschichte der Tondernschen Spitzen. 1913. (i Die Heimat, s. 17-25).

[6]) *do.* 200 Jahre Waisenhaus in Tondern. 1935. (s. 8).

[7]) *Bergsøe, Adolph Fr.:* Den danske Stats Statistik. II. 1847. (s. 346-348).

[8]) *Brandstake, Elsa:* Äkta Spetsar. 1925. s. 23.

[9]) *Davidsen, H. C.:* Kniplingsindustrien paa Vesteregnen. 1909. (i Sprogforeningens Almanak, s. 1-14).

[10]) *Dreger, Moritz:* Entwicklungsgeschichte der Spitze, 1910.

[11]) *Eskildsen, Claus:* Gamle Lisette fortæller om Knipling i 80 Aar. 1927 (i Sønderjydsk Maanedsskrift, s. 65-69).

[12]) *Feilberg, H. F.:* Barndomsliv i Vesteregnen. 1897. (i Sønderjydske Aarbøger, s. 179-185, jævnfør Dania 2. 1892-94, s. 192-194).

[13]) *Flor, Martin Richard:* Sammlungen Nachrichten von Tundern. 1758. (i J.F. Camerers Vermischte historisch-politische Nachrichten II, s. 698-700).

[14]) *Frauberger, Tina:* Handbuch der Spitzenkunde. 1894.

[15]) *Friis, Aage:* Bernstorffske Papirer II. 1907. (s. 259).

[16]) *Gram, Irma:* De gamle Kniplingers Historie. Kria. 1921.

[17]) *Hannover, Emil:* Tønderske Kniplinger. 1911.

[18]) *Hjelholt, Holger:* (i Tønder gennem Tiderne, 1943, s. 183-194).

[19]) *Jensen, N. A.:* Et Blad af Kniplingsindustriens Historie. 1910. (i Godt Mod. 2. udg. 1935, s. 7-22).

[20]) *Jessen, Peter:* Deutsche Spitzenkunst. 1917-18 (i Westermanns Monatshefte 733, s. 119).

[21]) *Kefer-Mali, M.:* Causeries sur l'histoire de la dentelle. 1919, s. 20.

[22]) *Kyster, Emma:* Tønderske Kniplinger. 1931.

[23]) *Lehmann, M. C. G.:* Über das Alter und den Ursprung der Tondernschen Spitzenmanufaktur (i Schleswig-Holsteinische Landeszeitung. 1807, s. 161).

[24]) *Mestorf, J.:* Zur Geschichte der Spitzen. 1884. (i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte, 14, s. 201-224).

[25a] *Mygdal, Elna:* Tønderknipling. 1925. (i Tønder Bogen, s. 64-73).
[25b] *do.* Lidt om Kniplinger m.m. 1939. (i Nyt Tidsskrift for Kunstindustri, s. 112-114).
[26] *Nielsen, M. H.:* Fra den gamle Kniplestue. 1928. (i Sønderjydsk Maanedsskrift, s. 65-69, 99-103, 113-119).
[27] *Niemann, August:* Handbuch für Schleswig-Holsteinische Landeskunde. 1799. (s. 757).
[28] *Ottzen,* Das Spitzenklöppeln. 1906. (i Der Kreis Tondern, s. 77-82).
[29] *Petersen, J. A.:* Wanderungen durch die Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg III, 1844, s. 473-483.
[30] *Rasmussen, Sara:* Tønderske Kniplinger. 1907. (i Tidsskr. for Industri, s. 28-36).
[31] *Rawert, O. J.:* Kongeriget Danmarks industrielle Forhold. 1850. s. 609-24.
[32] *Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte:* 1789, 246-248 (Auszug einer ältern handschriftlichen Beschreibung der Stadt Tondern).
[33] *do.* 1790, s. 710.
[34] *do.* 1793, s. 102 (Vorläufige Nachricht von der Verfertigung der Spitzen in Ploen).
[35] *do.* 1812, s. 529-562 (Über die Fabrikation und den Absatz der sogenannten Tondernschen Spitzen, mit Rücksicht auf die gegenwärtigen Zeitumstände und Verhältnisse, vom Kammerrath und Amtsverwalter Meyer in Lügumkloster).
[36] *do.* 1814, s. 514-517 (Berichtigung einer Stelle in des Herrn Kammerrath und Amtsverwalter Meyer's Aufsatze).
[37] *Schramm, E. K.:* Die alte Tondernsche Spitzenindustrie. 1905. (i Daheim 41. Jhg. Nr. 29).
[38] *Schuette, Marie:* Alte Spitzen. 1914.
[39] *Tetens, Joh. Nic.:* Reisen in den Marschländern. 1788, s. 151.
[40] *Thaarup, Fr.:* Statistisk Udsigt over den danske Stat i Begyndelsen af Aaret 1825. 1825 (s. 334).
[41] *Tønder, Meta:* Tønder Kniplinger. 1948.
[42] *Verhaegen, Pierre:* La Dentelle Belge, 1912. s. 24-25.
[43] *West, Fr. Jürgensen:* Den tønderske Kniplingsindustris Blomstringstid. 1901. (i Sønderjydske Aarbøger, s. 104-141).
[44] *do.* Den tønderske Kniplingsindustri ved Aar 1800. 1909. (ibid., s. 206-239).
[45] *do.* Den tønderske Kniplingsindustri i 1840'erne. 1928. (ibid., s. 1-17).

Karen Emborg og Kristian Sørensen in memoriam

Selv om det nu er mange år siden, jeg så og talte med *Karen Larsen Emborg*, står det endnu for mig, som om det var i går, vi drog hver til sit.

Vi fra 1932 husker hende som en glad, god og altid hjælpsom kammerat, som med sine rige musikalske evner var med til at give vore små private sammenkomster og store fester på seminariet et sådant præg, at vi mindes dem endnu med glæde tyve år efter.

I september 1950, da Karen allerede var meget syg, fik jeg et lille brev fra hende angående vandrebogen. Hun sluttede med: „. . . jeg er taknemmelig for, hvad livet har givet mig. Må jeg bede dig hilse alle kammerater med tak for gamle dage".

Erling Nielsen.

Kr. Sørensen var en af de stille i klassen, og hans arbejde i skolens tjeneste blev også stødt og roligt. Hans yderst noble karakter og samvittighedsfulde færd gjorde ham til en dygtig lærer. Det skaffede ham i Løgumkloster og senere i Københoved både sympati og respekt.

Det var en glæde at besøge familien Sørensen i Københoved. Der var aldrig plads til store ord, men hyggeligt og hjemligt var der, fra man trådte ind ad døren.

Kr. Sørensen og hans kone var begge fra Lolland, men han sagde selv, at han følte sig mere hjemme her i Sønderjylland end på Lolland, og han levede helt med i det nationale arbejde. Hans kone bor da også stadig i Københoved.

På hans grav sås mange signerede kranse, og dem jeg talte med, kunne fortælle, at kransene fra Sydslesvig, idrætsforeningen for sognet og amtet, hjemmeværnet o. m. fl. hver var en sidste hilsen og tak for et stort arbejde, han havde udført. Det føltes helt naturligt, at der ved hans begravelse ikke blev talt af andre end sognepræsten samt to af hans nærmeste venner, idet man respekterede hans sidste ønske om, at begravelsen ikke skulle være en sørgefest for ham, men en takkefest til Gud.

Hans kammerater vil mindes ham som en trofast ven, et menneske, man altid kunne stole på. *En 32er.*

Dimittenderne 1952

Tøndringer-Samfundets regnskab 1951-52

Indtægter:

Kassebeholdning overført	1 477,02 kr.
Kontingent	1 739,00 „
Salg af årsskriftet i Tønder	150,00 „
Annoncer	533,60 „
Renter	10,69 „
Refunderet porto	51,00 „
	3 961,31 kr.

Udgifter:

Trykning af årsskrift, udsendelse m. m.	1 522,00 kr.
Julelegat	100,00 „
Tryksager, giro m. m.	20,81 „
Porto og telefon	181,38 „
Kassebeholdning at overføre	2 137,12 „
	3 961,31 kr.

Tønder, den 31. maj 1952.

Erik Larsen.

Revideret den 27. august 1952.

Alfred Karkov. *Boe Boisen.*

Meddelelse fra formanden

Kære kammerater.

Da det på grund af manglende tilslutning ikke har været mulig de sidste år at afholde generalforsamling, har det været nødvendig for såvel styrelsen som redaktionen af årsskriftet at fortsætte. Dette har måske nok bevirket en nogen ensidig væremåde, som vel ikke er tilfredsstillende for alle medlemmer. Vi har søgt at råde bod på denne ulempe ved at udarbejde et nyt lovforslag, som aftrykkes her neden under. Vi ville gerne høre medlemmernes mening derom, og derfor beder vi jer udfylde stemmeformularen på bagsiden af indbetalingskortet.

§ 1. Foreningens formål er at vedligeholde og styrke forbindelsen mellem Tønder statsseminariums tidligere elever indbyrdes og mellem disse og seminariet.

§ 2. Som medlemmer kan optages enhver dimittend fra seminariet og såvel nuværende som tidligere lærere ved seminariet og øvelsesskolen. Desuden kan efter styrelsens afgørelse optages andre, som på anden måde har nær tilknytning til seminariet.

§ 3. Foreningens formål søges opnået ved udsendelse af et årsskrift og ved afholdelse af møder på Tønder statsseminarium.

§ 4. Årsskriftet udsendes gratis til medlemmerne hvert år i december måned. Seminariets elever kan købe det til fremstillingsprisen. Det redigeres af en redaktion på 3 medlemmer.

§ 5. Medlemsmøde afholdes efter styrelsens skøn eller når mindst 30 medlemmer skriftlig anmoder derom. Mødet bør varsles i årsskriftet og skal annonceres i „Folkeskolen" senest en måned før dets afholdelse.

§ 6. Styrelsen består af 5 medlemmer, hvoraf det ene skal være en lærer ved seminariet. Styrelsen konstituerer sig selv, dog skal kassereren være bosiddende i Tønder eller nærmeste omegn.

§ 7. Styrelsen, 2 suppleanter, 2 revisorer samt redaktionen vælges ved urafstemning blandt medlemmerne. Styrelsen anmoder gennem annonce i „Folkeskolen" i oktober måned om forslag og sender disse til afstemning blandt medlemmerne.

§ 8. Kontingentet er 4 kr. årligt og opkræves i december måned.

§ 9. Der vil blive søgt oprettet et legatfond til understøttelse af elever på seminariet. Til legatfondet overføres efter styrelsens afgørelse eventuelt driftsoverskud.

§ 10. Samfundet kan kun opløses ved en beslutning efter samme regler som valg til styrelse. Samfundets midler skal da overgå til legatfondet.

Venlig hilsen *Studius.*

25 års jubilæum

2. pinsedag mødtes årgang 1927 i Tønder for at fejre jubilæet. Det blev en i alle måder vellykket dag. Kl. 14 samledes man på hotel Tønder, og tilslutningen var god.

Efter kaffebordet gik turen til seminariet, hvor deltagerne beså de gammelkendte steder og alt det nye, der er kommet til efter deres seminarietid. Der blev nedlagt blomster ved seminarieforstander Albecks mindesten, førstelærer Fabricius udtalte mindeord, og seminarieforstander Nyholm, som med elskværdig imødekommenhed havde vist rundt på seminariets enemærker, takkede på seminariets vegne og udtalte sin glæde over, at de gamle traditioner kunne føres videre.

Derefter blev der aflagt besøg på kirkegården, hvor der blev nedlagt blomster på Claus Eskildsens, magister Rahrs og de to afdøde elevers, Jessie Brejls og Peter Aug. Jensens grave.

Om aftenen samledes årgang 27 atter på hotel Tønder, hvor man hyggede sig, fortalte oplevelser fra de 25 år og genopfriskede gamle minder fra seminarietiden.

Helt igennem en særdeles god sammenkomst.

Kierkegaard.

Året rundt . . .

Fredag, d. 21. sept. 51.
Efter beretning og regnskab, der blev godkendt, valgtes den nye styrelse. Det blev:
H. C. Hansen, S. II, formand.
Ole Olesen, St., næstformand.
Knud Hedeboe, S. IV.
Poul Nielsen, S. III.
Jørgen Phillipsen, S. II, kasserer.
Tea Rasmussen, S. I.
Aage Knudsen, præp.
Birgit Refsgaard, S. III.
Agga Schmidt, S. IV.
Under evt. blev vedtaget en lille indskrænkning i avisholdet på grund af den voldsomme prisstigning.

Fredag, d. 21. nov. 51.
Bernhard Christensen talte ved et velbesøgt møde om jazzpædagogik. Efter diskussionen lavede Bernhard Christensen en munter demonstration med musikspecialisterne.

Lørdag, d. 10. nov. 51.
Et godt og velbesøgt møde med provst Rald, København, der talte om T. S. Elliot.

Lørdag, d. 24. nov. 51.
Musikfest for fuldt hus. Koncerten var vellykket, især afdelingen med Jørgen Bentzon-værker, disse blev på udmærket vis introduceret af hr. Graugaard. Der var som sædvanlig bar og stemningen høj.

Tirsdag, d. 4. dec. 51.
Forfatteren Ejnar Tomassen talte interessant om Dostojevski.

Tirsdag, d. 21. dec. 51.
Julefest: Første del foregik i pigernes gymnastiksal, hvor S. III på udmærket vis opførte Wessels »Kærlighed uden strømper«. 2. del var som sædvanlig forlagt til festsalen. Det var en hyggelig og stemningsfuld fest.

Lørdag, d. 26. jan. 52.
Cand. psyk. Danielsen, Odense, talte om børnepsykologi. Efter foredraget en mat diskussion.

Lørdag, den 2. febr. 52.
Digteren Ove Abildgaard talte om ung dansk lyrik. D. v. s., det blev nu mest til oplæsning af digte. — En ret sløj aften.

Lørdag, d. 16. febr. 52.
Læssøbageren fortalte. Sikken vitalitet af en 70-årig. De fleste havde vel regnet med at skulle høre rejseoplevelser; men vi fik nærmest et lille kursus i, hvordan man lettest drejer folk en knap.

Fredag, d. 22. febr. 52.
Studenterklassen underholdt på en fiks og munter måde.

Lørdag, d. 10. marts 52.
Fastelavnsfest! Dragter, tøndeslagning, musik, bar. Høj stemning som på en sem.-fest når den er bedst.

Fredag, d. 14. marts 52.
Denne aften blev vel sæsonens bedste. Hans Lund talte dygtigt om: Delt eller udelt skole. Efter kaffebordet livlig diskussion.

Mandag, d. 16. Juni 52.
Dimissionsfest.

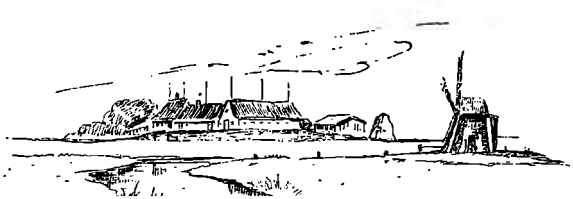

Vore 25 års jubilarer

Nikolaj Jørgensen Birk: dim. 1927. Er lærer i Glænø pr. Sdr. Bjerge. Ingen oplysninger indkommet.

Albert Peter Borst: dim. 1927, og indtil 1928 vikariater i Ballum, Hjerpsted, Tinglev og Jejsing. 1929 lærer i Bredebro og samme år studierejse til Bremen. 1930 organisteksamen. 1934 universitetet i Jena. 1937 gift med Jenny Nielsen, Bredebro. 1949 førstelærer og kirkesanger i Bredebro. Leder af Brede sogns bibliotek 1930-49. Formand for Brede sogns fælleslærerråd 1937-50.

Thomas Christensen: dim. 1927 og samme år vinterlærer i Åstrup skole. 1928 ansat ved Esbjerg kommunale skolevæsen, virkede her desuden i 15 år som lærer ved handelsskolen. 1949 ansat som lærer ved Gentofte kommunale skolevæsen, overlærer samme sted 1950. 1941 tillige medhjælper i regning, matematik og naturlære hos undervisningsinspektøren for mellem- og realskolerne, først i Jylland og senere på øerne. 1931 nysproglig studentereksamen, 1933 filosofikum, 1936 faglærereksamen i engelsk, 1939 faglærereksamen i regning og matematik. 1936 gift med Else Margrethe Mollerup.

Peter Fabricius: dim. 1927 og samme år ansat som vikar ved Emmerske skole pr. Tønder. 1930 fast ansat ved samme skole som enelærer og har været der siden. 1928 gift med Ingeborg Petersen, Sølsted. Organist ved Emmerske kirke og medlem af forskellige råd.

Søren Hansen Hagen: dim. 1927 og samme år årsvikar ved Uge skole pr. Tinglev. Fast ansættelse i samme embede fra 1928. Sløjdlærereksamen fra Askov 1930. Gift 1931 med Louise Dæhnert, Tønder. 1932 førstelærer ved Tiset skole pr. Gram. Kirkesanger ved Gram kirke fra 1936. Lærer ved Handelsskolen i Gram.

Aage Sigurd Hansen: dim. 1927. Lærer i København. Ingen oplysninger indkommet.

Arne Kierkegaard Hansen: dim. 1927 og ansat som enelærer ved marineministeriets skole på Hirsholmene indtil 1928, derefter vikar i Vejen og Gjesten. 1929 timelærer ved Tønder statsseminariums øvelsesskole og fast ansat samme sted 1932. Lærer ved Frederikssund kommunale skole 1936-46, overlærer samme sted 1946-51 og derefter skoleinspektør ved Haderslev statsseminariums øvelsesskole. Årskursus i svensk, dansk, engelsk, psykologi. 2årigt fjernkursus i dansk. Talelærereksamen og lægeaut. talepædagog.

Hans Johann Hansen: dim. 1927. Mange kortere og længere vikariater og en huslærerplads. Ind imellem årskursus i gymnastik på Statens gymnastikinstitut. Fastansat i Ulkebøl på Als i 1934 som tredielærer. Samme år gift med Anne Kathrine Hansen, Tønder. 1937 førstelærer, organist og kirkesanger i Adsbøl pr. Gråsten. 1 og 2 kursus i sløjd og årskursus i dansk i Sønderborg.

Jakob Holdt: dim. 1927 og derefter 2 vikariater (Borg og Bolderslev). 1928-32 alvorlig syg — 2½ år på sygehuset i Aabenraa. 1932-34 igen forskellige vikariater. 1934 aspirant og 1935 fast ansat i Bolderslev. 1943 førstelærer i Bjolderup. Medudgiver af Bjolderup sogns historie. Medlem af forskellige nævn og styrelser. Formand for fælleslærerrådet og for biblioteket og aftenskolenævn. Gift 1934 med Else Marie Jacobsen, Bolderslev.

Axel Jakobsen: dim. 1927 og samme år ansat som fast vikar ved Århus kommunale skolevæsen. Har virket ved samme skolevæsen siden. 1930 ansat som timelærer. 1931 kaldet som fast lærer. 1951 udnævnt til overlærer. Fra 1936 leder af de kommunale skolehaver. Gift 1931.

Anna Schnack Jelsbak: dim. 1927 og samme år vikar i Landsgrav friskole, derefter vinterlærerinde ved Krogsgårdmark skole i Tjæreborg i 2 vintre. Vikar og forskolelærerinde i Rugsted i c. 5 år. 1935 og til nu lærerinde ved Alminde skole på Koldingegnen. Gift 1941 med kirkebetjent Gustav Hansen. Har været formand for ungdomsforeningen og sygeplejerforeningen. Har skrevet flere artiker til „Vore småbørn" og er medstifter af Koldingegnens landsbylærerinder.

Anders Øer Jensen: dim. 1927. Har været lærer i Kolding. Senere ansat som lærer ved det Kgl. Blindeinstitut, Kalundborg. Er nu overlærer samme sted. Ingen oplysninger indkommet.

Christian Jensen: dim. 1927. Har været lærer i Køge og er nu lærer ved Riis-Toftskolen, Kolding. Ingen oplysn. indkommet.

Peter August Jensen: dim. 1927. Død 8. 1. 1930.

Kr. Jensen Kristensen: dim. 1927. Samme år og indtil 1930 forskellige vikariater. 1930-32 vakancelærer i Hvidding; siden 1932 lærer i Sønderborg og fra 1948 viceskoleinspektør. Gift 1932 med Marie Dircksen. Kursus i dansk og fysik på Statens lærerhøjskole. Formand for lærerrådet og medlem af ungdomsskolenævnet.

Fritz Müller Lund: dim. 1927 og derefter vikariater i Kastrup og Pjedsted til 1930 og derpå timelærer ved Kastrup skole. — 1932 lærer og 1951 overlærer ved Korsvejens skole, Kastrup. 1928 filosofikum, 1929-43 diverse kursus på Statens tegnelærerkursus, Folmer Bonnens akademi og lærerhøjskolen. Siden 1929 lærer ved Tårnby tekniske skole, anmelder for faget tegning ved

„Folkeskolen", kasserer for Tårnby kommunes feriekolonier, formand for Amagerkredsen (3 c) og for Amager Kunstforening.

Martin Jørgen Lund: dim. 1927 og derefter indtil 1930 forskelligt vikararbejde, afbrudt af militærtjeneste. 1930 andenlærer i Terkelsbøl. 1934 enelærer i Vester Terp. 1940 enelærer i Nr. Løgum og førstelærer samme sted i 1947. Provinsårskursus i Tønder 1950-52.

Hans Jørgen Meng: dim. 1927 og derefter fast vikar ved Københavns skolevæsen. 1928-29 vikar ved Duborg-skolen og skolen i Jaruplund. 1929-31 enelærer ved skolen i Harreslev ved Flensborg. 1931-45 lærer ved Duborg-skolen. 1939-45 indkaldt til militærtjeneste. 1945-48 skoleinspektør ved Friserbjergskolen i Flensborg. 1948 viceskoledirektør.

Karl M. Larsen Nielsen: dim. 1927 og derefter vikar i Tjæreborg indtil aftjenelsen af værnepligten i København 1928, derefter vakancelærer i Briksbøl ved Esbjerg. 1929 vikar i Boldesager og Jerne og samme år fast ansat i Tjæreborg. Gift 1931 med Soffy Aloisia Schneider, Wien, Østrig. Udgivet „Min Slægtshistorie" i 6 bind i 1943. Forretningsfører for Ribe Amts Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforening. Tjæreborg sogns historie under udarbejdelse. Revisor for kommune, brugsforening, sygekasse m. m. Formand for Ribe Amts Lytterforening.

Leonard Nielsen: dim. 1927 og samme år aftjent værnepligten i Tønder. 1928-29 årsvikar ved Næsbjerg skole pr. Varde, hvorefter lærer på Mandø. Gift 1930 med Martha Nielsen, Gjandrup ved Randers. 1931 førstelærer ved Vejrup vestre skole, Vejrup. 1936-37 og 38 feriekursus i dansk. Senere kursus i Askovsløjd og erhversgeografi. Formand for K. F. U. M. i Vejrup og 1950 kasserer for Vejrup menighedsråd. 1952 formand for fællelærerrådet.

Andreas Peter Nissen: dim. 1927. Udvandret til Australien. Ingen oplysninger indkommet.

Niels Horsbøl Petersen: dim. 1927 og derefter årskursus på Statens gymnastikinstitut. Filosofikum. 1928-29 soldat i Tønder. 1930 ansættelse ved Københavns skolevæsen. Gift med Eli Otterstrøm. Senere faglærereksamen i tysk. Sløjdlærereksamen. 1952 overlærer.

Elli Nikoline Rasmussen: dim. 1927. Gift Kölmel og bor nu i Düsseldorf-Oberkassel, Tyskland. Ingen oplysninger indkommet.

Marie Rübner-Petersen: dim. 1927. Død i april 1935.

Anna Marie Warncke: dim. 1927 og derefter årsvikar ved Skærbæk realskole samt flere kortere vikariater. 1929 vikar i Notmark, Als. 1932 fast ansat samme sted. 1934 lærerinde ved Gråsten kommunale mellem- og realskole. 1951 overlærer samme sted. 1936-37 årskursus i dansk, svensk og engelsk.

Siden sidst . . .

Dekorationer:

Kr. Nielsen Schmidt (24) Ridder af Dannebrog.

Ansættelser, udnævnelser m. m.:

Karen Juel Jensen (24) timelærerinde i Aalborg.

Jørgen Haahr (26) skoleinspektør i København.

Dines Skafte Jespersen (26) overlærer i København.

Niels Horsbøl Petersen (27) overlærer i Skovlunde.

Fritz M. Lund (27) overlærer i Kastrup.

Carl Knudsen (28) overlærer i København.

Fride K. Rasmussen (28) overlærer i København.

Johs. Malle Johansen (28) overlærer i København.

Kristian Th. Nielsen (31) førstelærer i Eskildstrup.

Herluf Madsen (35) lærer i København.

Kr. Østergaard Nielsen (35) lærer ved Gram borger- og realskole.

Jens Bastholm (38) førstelærer i Sludstrup.

Marinus Lønborg (40) kaldet til sognepræst i Flemløse, Fyn.

Nelly M. Juul Hansen (40) lærerinde i Sjørring.

M. Skovenborg (40) enelærer i Stouby, Gerlev J.

Jørgen Juul (41) lærer i Gentofte.

Wilhelm P. Clausen (41) førstelærer i Rinkenæs.

Knud Drengsgård (41) lærer og inspektør ved Fredericia priv. realskole.

Jørgen Bogh (43) lærer i Aabenraa.

Nina Jensen (46) fast ansat i Haslev.

Ellen Overgaard (46) fast ansat i Herning.

Astrid Prip (47) fast ansat i Grindsted.

Jens Hansen Nielsen (47) lærer i Hillerød.

Sven Gammelgaard (47) lærer i Kollund.

Henry Hansen (48) fast ans. i Rødovre.

Hugh Lauridsen (48) førstelærer i Østerby.

Jørgen Tomzak (48) fast ansat i Sønderborg.

Jenno Lund (48) lærer i Kvissel.

Bodil U. Lund (48) lærerinde i Kvissel.

Kaj Varming (49) fast vikar i Kolding.

Anders Sørensen (49) fast ansat ved Rødding borger- og realskole.

Hans Appel (49) førstelærer i Melholt.

Kirsten M. Appel (49) lærerinde i Melholt.

Christian Jørgensen (49) aspirant i Kliplev.

Kai Bonde (49) fast ansat på Københavns forsøgsskole på Emdrupborg.

Edith Holm (50) fast ansat ved Aaby skole.

B. Olsson (50) fast ansat i Holbæk.

Povl Dalsgård-Hansen (50) lærer ved Statens aflæseskole.

Agnete Østergård Andersen (50) fast ansat ved Hestkær skole.

Bodil Hansen (50) timelærerinde i Brande.

Svend Vittrup Madsen (50) timelærer i Hasle.

Inge Kolbye Glenstrup (51) lærerinde ved Christianshavns døtreskole.

Ove Holm (50) timelærer i Virum.

Else Lauridsen (51) lærerinde i Bredebro.

Christian Glenstrup (51) aspirant i Tårnby, Amager.

Else Skovhøj (51) timelærerinde ved Vestervig centralskole.

Carl Bay Skovhøj (51) aspirant ved Vestervig centralskole,

Hans H. Andresen (51) vikar i Kongsmark, Rømø.

Elisabeth Bollerup (52) aspirant i Bur.

Johan Stendevad (52) aspirant i Rudbøl.
Jens Mollerup Hansen (52) aspirant i Højer.
Kr. Østergård Sørensen (52) aspirant i Højer.
Eva Vittrup Madsen (52) fast vikar i Aarhus.
Aage H. Nielsen (52) lærer i Arrild.
Knud Hedeboe (52) fast vikar i Gladsaxe.
Agga Riis (52) lærerinde ved Hammel realskole.

I Sydslesvig:

Åge Fisker (51) vikar i Sdr. Brarup.

Kursus og lign.:

S. Grønbæk (30) årskursus i dansk.
Otto Myrthue (32) udvidet årskursus i engelsk.
Jens Bastholm (38) kursus på King's College, Newcastle-on-Tyne.
A. Philippsen (44) faglærereksamen i geografi.
Claus Bøgen (44) årskursus i tysk. Faglærereksamen i engelsk.
Knud Bjerre (45) årskursus i dansk (Viborg).
Nina Jensen (46) kursus i fransk.
Ellen Overgaard (46) årskursus i dansk.
Gunnar Knudsen (46) årskursus på lærerhøjskolen i dansk, tysk, praktik og metodik.
Verner Lorentzen (46) cand. psyk.
Jørgen Tomzak (48) sløjdkursus for undervisning i aftenskolen.
Poul Brøndsted (48) enkelt universitetskursus.
Erling Wind-Thomsen (48) kursus i matematik.
Kai Bonde (49) årskursus i pædagogik, psykologi og historie.
B. Olsson (50) statens kursus i svømning, København.
Eva Vittrup Madsen (52) andet skolekøkkenlærerinde-kursus, Odense.

Bryllup:

Verner Lorentzen (46) med sygeplejerske Inger Juhl, Vejle.
Kaj Christoffersen (48) med frk. Ingrid Jensen, Odense.
Eva Svarer Hansen (52) med Svend Vittrup Madsen (50).
A. Philippsen (44) med postkontorist Ruth Schmidt, Aabenraa.
Anders Sørensen (49) med lærerinde Else Friis, Rødding.
Helga Jørgensen (50) med pastor Hansen Tast, Nr. Asmindrup.

Soldater:

Åge Fisker (51) soldat i Esbjerg.
Christian Glenstrup (51) soldat ved sygepasserskolen, Jægersborg.
Ove Holm (51) hjemsendt fra militærtjeneste 13. 9. 1952.

Tillidsposter:

Dines Skafte Jespersen (26) lærerrådsformand på Ålholm skole, København.
Otto Myrthue (32) formand for Een Verden i Varde.
Gunnar Knudsen (46) kasserer i kursistforeningen på lærerhøjskolen.
Gunnar Kragelund (47) overdirigent i »Nordjydske Folkekor«.
Christian Jørgensen (49) næstformand i Kliplev ungdomsforening. Formand for idrætsudvalget.
Jens Mollerup Hansen (52) bibliotekar ved Højer Oplandsbibliotek.
Kr. Østergård Sørensen (52) bibliotekar ved Højer Oplandsbibliotek.

Andet:

Gudrun Skafte Jespersen (28) har fået udgivet 2 bøger om vævning og underviser i dette fag på Københavns fortsættelseskursus.
Leo Novrup (33) udsendt ny børnebog: »Dan på eventyr«.

Jakob Schmidt (45) idrætsinstruktør for skolerne i Haderslev Østeramt.
Erling Wind-Thomsen (48) indehaver af et hovedagentur i Assurance-Compagniet Baltica A/S.
Povl Dalsgård-Hansen (50) studerer psykologi som obligatorisk bifag til magisterkonferens i filosofi.
Sigrid Isaksen, f. Dall (halvdim. 45) går nu i Haderslev statssem.'s 3. kl.

INDEN FOR MURENE

Frk. *Enemark* styrtede med knallert i eftersommeren 1951. Som vikar for hende virkede til 1. april d. å. frk. *Anni Iversen*, udlånt fra Snoghøj gymnastikhøjskole.

Som vikar i skrivning på seminariet fungerede herr amtsskolekonsulent *S. C. Brejl.*

Seminarielærer *Frede Hansen* har fået ny bil.

Dr. *Niels Møller* fik bevilget afsked fra 31. juli d. å., og i hans sted er kommet seminarielærer, cand. theol. *L. B. Adolfsen* fra Jonstrup seminarium.

Viceinspektør *Otto Helkiær* genoptog 1. januar sit arbejde efter vel overstået sygdom.

Karl Edvard Christiansen begyndte efter sommerferien sit arbejde på seminariet efter at have været sygemeldt fra november 1951. En uge inden efterårsferien måtte han imidlertid atter holde op, og han afgik ved døden den 17. november.

Som vikar for ham fungerer seminarieeleverne *Grum-Schwensen* og *Ole Olesen.*

Lærer *Marius Gottfred Møller*, Varde, kaldet til lærer ved øvelsesskolen fra 1. marts 52.

Fru *Astrid Emborg* fyldte 60 i sommerferien.

Frk. *Else Schøtt* ansat som timelærerinde ved øvelsesskolen fra 1. september d. å.

Boe Boisen er blevet regnskabsfører med absolut eget kontor fra 1. august 1952 at regne.

DIMITTENDER 1943.

Da vi i 1953 har 10 års jubilæum, beder jeg jer tilkendegive, om I har lyst til at samles i Tønder. Send forslag om tid og festens form til

Poul Buss, Huholt skole, pr. Vollerup.

M. C. Christiansen
TØNDER
. . . et godt sted at handle

Frugtcentralen
G. Due Sørensen
Storegade 19 Tønder Telefon 575

Vi leverer også gerne til Dem.
Alt inden for kolonial
M. A. Meyer
Carstensgade 26 Telefon 189

Tønders ældste Specialforretning
i Kaffe, The, Kakao, hjemmelavede Chokolader, samt Vine og Spirituosa
Marie PETERSENS EFTF.
Storegade 8 . Telefon 124

Stort udvalg i papirvarer, fyldepenne
pencils, telegrammer
Vi fører alle dag- og ugeblade
Bladcentralen
Vestergade 19 Telefon 268

Orbesen & Co.
TØNDER

I herre- og drengetøj
finder de altid de rigtige ting hos
Christian Petersen
HERRE-HUSET
Vestergade 18 Tønder Telefon 156

Chr. Schwennesen
Fotografisk atelier og fotohandel
MULTIFOTO
Telefon 336 Vestergade 6
Al fotografering og alt amatørarbejde
udføres i atelieret i forhuset, 1. sal

WERNERS BAGERI

Gælder det skolebøger, skolemateriel, fyldepenne, kuglepenne, pencils

gå til **Andersen & Nissen**

BØGER - PAPIR - KUNST

STOREGADE 26 TØNDER TELEFON 342

Den sko De søger

finder De med lethed hos

M. Riggelsen

Skotøj for alle

Storegade 20 Tlf. 282

Johs. Bock

Manufaktur . Konfektion

Tønder *Telefon 162*

JOHS. THOMSENS EFTF.

Indehaver: Peter Christensen

KUL . TRÆLAST . BYGNINGSARTIKLER

Telefon 450 **TØNDER** *Nørregade 9-11*

De sidste nyheder i kjoler, overtøj og lingeri findes altid i

Damehuset

Vestergade 23

Peter KJÆR

URMAGER & OPTIKER

VESTERGADE 26 • TØNDER • TELEFON 6

Th. Laursens Bogtrykkeri

JERNBANEGADE 8 TØNDER TELEFON 2550

J. N. Jefsens boghandel

Telefon 341 Tønder Storegade 5

Tønder og Omegns Bank A/S

Telefon 8, 46, 146

Kolonial, delikatesser, vine
tobak, cigarer, cigaretter

Rud. Th. Kaysen

Østergade 33 - Telefon 167

FOTO

så

Gabs

Vestergade 72 *Telefon 627*

BRDR. H 1/s

Ure, optik, guld- og sølvvarer i Tønder amt fra

BRDR. HANSEN 1/s

Storegade 23 *Telefon 232* *Bedste reparationsværksted*

Skal de bruge blomster

»Blomsterhallen«

besørger alt
til rimelige priser

Telefon 314 Vestergade 10

Den friskbrændte kaffe

får De hos

TYGESEN

Tobaksvarer, vine og alt i tørkost

Thomas Tygesen, ved seminariet

Som i gode gamle dage

✡ **JULEKNAS**

selvfølgelig fra

VOR BAGER

Telefon 14

Slagteri
Pølsemageri

Frende Petersen *v. seminariet*

TØNDER SPAREKASSE

STIFTET 1820

Jacob A. Bödewadts eftfl.
Indehaver F. Bödewadt
Telefon 128
Guldsmed - kunsthåndværk og keramik

ÅSE MANØ
Kolonialvarer
Telefon 466 - Vestergade 74

Carstens efterfl.
Telefon 368
Farver . tapeter . guldlister . pensler tuber og farvelade

Mit reparations- og cykleværksted
anbefales
J. Langfritz
Østergade 43

Gustav Rothes bogtrykkeri
Søndergade 8 . Grundlagt 1876 . Telefon 101

Hvis skoene vil trække vand,
så gå til **Wegner**
straks på stand.
Han ordner dem for dig med glæde,
så aldrig mer' de trækker væde.
Østergade 4

Tøj modtages til rensning od farvning
Trikotage og kortevarer
C. LANGFRITZ
Østergade 20
Opmaskning af strømper

BRDR. LØKKE
Polyfoto
Tønder

Sidste nyheder
i damehatte!
Hanne Usinger
Østergade 32

Johs. Paulsen Schmidt
Bøger, papir, kunst, fyldepenne og pencils
Duplikering af enhver art
Østergade . Tønder . Telefon 349

MISSIONSHOTELLET

Storegade 9
Telefon 108

Stedet, hvor man er hjemme,
når man er ude.

Svend Aa. Ryborg

Mælk, Fløde, Smør, Ost
bedst fra
M. Hansen
Vestergade 58, telefon 455

Heine Christiansen
Kolonial
Vin
Delikatesser
Slotsgade 1 Tønder Telefon 121

EGONS
Blomster
Telefon 719 Østergade 29

Kemisk renseri **PIKA**
P. J. Schmidt
Østergade 49 Telefon 682

Gælder det tørkostbordet
så
ERNA'S Pålægsforretning
Østergade 14

Møbelhåndværk
Møbelpolstring
fra egne værksteder

SNEDKERMESTER
Hans Jutzen
Vestergade 37 Telf. 81

Tobak
Kolonial
Vine
Delikatesser

DEN LILLE
købmand
CHR. BRODERSEN
Strucksalle 41 Tønder Telefon 684

P. L. DINSEN A/S
Brændselsforretning
Korn, foderstoffer og kunstgødning
Mellemgade 5 . Tønder . Telf. 116

Aksel Michelsen
Kul og trælast . bygningsartikler
støbegods
Tønder Vest . Telefon 2530 . 2531

Køb
manufakturvarer
hos
Ehm Christensen
Storegade 12 . Telefon 143

Gå til fagmanden! Gå til
Foto Magasinet
W. Chr. Timm
Vestergade . Telefon 152

TØNDER LANDMANDSBANK A/S
Telefon 2163, 2164, 2165

Udsøgte **kolonialvarer**

i topkvalitet bedst fra
C. J. Lindhardt
Vestergade 43, telefon 300

Det største udvalg i vine og
spirituosa fås hos
ALFRED NISSEN
Vin-import
Storegade 11 telefon 133

El-installatør
Svend Kirchheiner
Vestergade 7
Telefon Tønder 45

Holger PETERSEN
Isenkram . TØNDER Telefon 654

P. A. Nielsen
Forretning: Spikergade 18
Lager: Allegade 13
Udstilling: Spikergade 28

TØNDER ANTIKVITETS-
OG MØBELFORRETNING
Telefon 687

HUSK »KINO« I TØNDER

Altid 1. klasses program **Telefon 490**

Pensionat

Første klasses pension
Moderate priser

Østergade 57 **P. Hansen**

Seminaristernes barber bor

Østergade 55

E. HANSEN

Seminarieelever, vi mødes i

Til hverdag og fest Lauritzens is smager bedst

Kinobaren

til en kop kaffe eller cacao

De ringer, vi bringer
Telefon 619

C. FEDDERSEN

sadelmager og polstrer

LÆDERVARER

Vestergade 66

Seminarister køber selvfølgelig i

Østergades ur-, optik- og guldsmedeforretning

H. SØRENSEN

Tønder Telefon 281

CARL TIEDEMANN A/S

Lager: Tønder Øst, Tønder Vest *Telefon 21056 . 21057*

Handelsbanken i Tønder

Filial af aktieselskabet Kjøbenhavns Handelsbank

Den Danske Landmandsbank

HYPOTHEK- OG VEKSELBANK

AKTIESELSKAB

Tønder afdeling **Telf. 2538 og 2539**

. . . Mælken med den gyldne kapsel

TØNDER MEJERI

WERNER PETERSEN

August Müllers efterf.

KOLONIAL VINE DELIKATESSER
MATERIALHANDEL

Vestergade Tønder Telefon 334

Indramning af billeder

bedst og billigst hos

Glarmester Bohde

Østergade 20 - Tønder

Vil De holde Dem à jour med hvad der sker på seminariet

så bestil abonnement på »KNIPLINGER«

Pris pr. år 2,50 kr. Adr.: »Kniplinger«, seminariet, Tønder. Bent Sørensen

---

Gælder det nyt **fodtøj** og skal det gamle ordentlig repareres

så **Peter Nissen, skotøjsforretning**

Vestergade 41, Tønder, telf. 269 Seminaristernes indkøbssted **Eget værksted**

Johannes

PETERSEN

CIGARFORRETNING ¤ TØNDER ¤ TORVET

TØNDER BOGTRYKKERI - GUSTAV ROTHE